

אמנת גביזון-מדן: עיקרים ועקרונות

יואב ארציאלי

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא גוף עצמאי המסייע לכנסת ולוועדותיה, למשרדים ולמוסדות ממשלתיים, לגופי השלטון המקומי ולמפלגות על-ידי הגשת מחקרים והצעות לשינויים ולרפורמות בדפוסי פעילותם.

נוסף על כך, המכון הישראלי לדמוקרטיה מממש את שליחותו על-ידי הצגת מידע משווה בענייני החקיקה ובדרכי התפקוד של משטרים דמוקרטיים שונים. כמו כן הוא שואף להעשיר את השיח הציבורי ולעודד דרכי חשיבה חדשות על-ידי ייזום דיונים בעניינים שעל סדר היום הפוליטי, החברתי והכלכלי, בהשתתפות מחוקקים, בעלי תפקידי ביצוע ואנשי אקדמיה ועל-ידי פרסום מחקריו.

קרן אבי חי היא קרן פילנתרופית פרטית. היא נוסדה ב-1984 ופועלת בישראל, בצפון-אמריקה וכן בחבר העמים. את סדר היום שלה קובע חבר נאמנים בהתאם לשליחות הקרן.

ואלה שני יעדיה המרכזיים של הקרן:

עידוד וטיפול יחסי הבנה, רגישות וזיקה הדדית בין יהודים מכל הגישות למסורת; טיפוח הזיקה למסורת בקרב כל חלקי העם ועידוד ההבנה וההערכה למורשת היהודית ולתרבותה, לדיניה, למנהגיה ולערכיה.

קרן אבי חי פועלת בקרב כל רובדי העם היהודי ומגזריו בכוונה לקדם את יעדיה. הקרן מממנת בעיקר תכניות חדשניות שהיא יוזמת ומפתחת בעצמה או בשיתוף אחרים. הקרן בוחנת אך ורק בקשות לסיוע שהיא עצמה מזמינה.

אמנת גביזון-מדן היא מותג בלתי תלוי שאינו קשור ליזמות אחרות, ובכלל זה קרן אבי חי והמכון הישראלי לדמוקרטיה.

מסד לאמנה חדשה בין יהודים
בענייני דת ומדינה בישראל

אמנת
גביזון-מדן
עיקרים ועקרונות

יואב ארציאלי

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רות גביזון היא פרופ' בקתדרה על שם חיים כהן לזכויות האדם, הפקולטה
למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים.
יעקב מדן משמש רב-מחנך בישיבת הר-עציון ומורה במכללת יעקב הרצוג
שבאלון שבות.
יואב ארציאלי הוא עוזר מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה וחבר לשכת עורכי
הדין.

עורך ראשי: אורי דרומי
ראש מינהל מחלקת פרסומים: עדנה גרניט
עורכת הספרייה: יעל מושיוב
רכז הפקה: נדב שטכמן
עיצוב: רון הרן
נדפס בהתשס"ג בדפוס 'ארט פלוס', ירושלים

מסת"ב 8-60-7091-965-ISBN

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או
לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכאני או אחר – כל חלק
שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר
זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות
למכון הישראלי לדמוקרטיה ולאבי חי ישראל (ע"ר)

©All rights reserved
The Israel Democracy Institute and
AVI CHAI ISRAEL
Printed in Israel 2003

תוכן עניינים:

6 הקדמת מחברי האמנה לחיבור "עיקרים ועקרונות"

10 רוח האמנה ותמצית ההצעות

13 הרקע לכתיבת האמנה

עיקרים

18 פרק ראשון: שבות, אזרחות, מרשם וגיוור

31 פרק שני: מעמד אישי – נישואין והתרת נישואין

40 פרק שלישי: שבת

46 פרק רביעי: סוגיות נוספות

46 א. מועצות דתיות

47 ב. כשרות

49 ג. פתולוגיה והשתלת אברים

49 ד. קבורה

51 ה. תפילה ברחבת הכותל

53 ו. צה"ל

57 פרק חמישי: הסדרה משפטית בענייני דת ומדינה

עקרונות

62 עקרונות מרכזיים של יעקב מדין באמנה

73 עקרונות מרכזיים של רות גביון באמנה

הקדמת מחברי האמנה לחיבור "עיקרים ועקרונות"

בסמיכות לבחירות לכנסת שהתקיימו השנה, בשבט התשס"ג (ינואר 2003), התפרסמה המהדורה הזמנית של חיבורנו **מסד לאמנה חדשה בין יהודים בענייני דת ומדינה בישראל**.^{*} הבחירות התנהלו במידה רבה לא רק בצלו של המאבק האלים עם הערבים-הפלסטינים והשפעתו על המאבק הפוליטי הפנימי במדינת ישראל, אלא גם בצלו של המאבק הפוליטי הפנימי על דמותה של המדינה. מאבק זה מתנהל גם בין אלה המסכימים – כמונו וכמו רוב הציבור בישראל – כי ישראל היא מדינתו של העם היהודי וכי היא צריכה להישאר כזאת. במאבק הזה לא הגענו להכרעה. להפך. הוויכוח, לפחות כפי שהוא משתקף בתקשורת, נעשה קשה ועמוק יותר, והוא מעורר שנאה וחשדנות בין חלקים בציבור עד שיש חשש אמיתי שיפגע ביכולתנו לפעול יחדיו. האמנה נועדה להתמודד עם בעיות אלו מזווית הרואה במשותף עיקר, ולכן מנסה לבנות **מסגרת משותפת שבתוכה נוכל להמשיך להיות חלוקים בסוגיות מספר**, מסגרת שאפשר ששני הצדדים אף ייצאו נשכרים מקיומה.

לאחר דרך קצרה (שלוש שנות כתיבה) יצאה האמנה לדרכה הארוכה (הבאתה לידיעת הציבור והמערכת הפוליטית ויישומה) מלווה בברכת הדרך החמה של כבוד נשיא המדינה משה קצב ושל אישים אחרים. בעת כתיבת שורות אלו היא מגששת את דרכה באפלת המסדרונות הפוליטיים, ועדיין עיקר דרכה לפניה – יצירת האווירה הציבורית והחינוכית המשדרת שהמאחד חשוב מן המפריד ושההכרה בכך מאפשרת ליצור מסגרת שבה יוסדרו הנושאים שבמחלוקת בלא הכרעה כוחנית לטובת צד אחד. כוונתנו להביא את דבר האמנה, רוחה והצעותיה, לציבור רחב מכל המגזרים. לאחר תקופת מה, נבחן איך עמדו ההצעות במבחן ונוציא את המהדורה הסופית.

האמנה עצמה על הקדמותיה ודברי ההסבר שבה ארוכה ומורכבת מדי לזמן שאדם ממוצע יכול להקדיש לה. לכן עודדנו גם את פרסום חיבור

* המהדורה הזמנית נקראה בשם מעט שונה: "מסד לאמנה חברתית חדשה בין שומרי מצוות וחופשיים בישראל".

עיקרים ועקרונות שלפניכם. כתב אותו חברנו לעבודה, יואב ארציאלי, בליווי ובהנחיה שלנו. לבקשתנו, החיבור מנוסח בגוף ראשון ומשמר את צורת הכתיבה המקורית שלנו. מטרתו העיקרית של החיבור הקצר (יחסית!) לא הייתה עצם הקיצור, אלא להביא את מלוא הצעות ההסדר שלנו בכל התחומים לצד **עיקרי דברי ההסבר** להן. כמו כן הובאו **עקרונות** שהאמנה מבוססת עליהם. העיקרים והעקרונות מובאים בחיבור זה לאחר שני פרקי פתיחה קצרים במיוחד. הראשון: **"רוח האמנה ותמצית ההצעות"** (הפרק היחיד שכתבנו אנחנו פרט להקדמה זו), והשני: **"הרקע לכתיבת האמנה"**. אנו ממליצים לקוראים שאין בידם לקרוא אף את החיבור הזה, להסתפק בקריאת הפרקים הקצרים האלה.

ובכן, עיקרים ועקרונות - מהם?

העיקרים שבחיבור זה הם הרעיונות העיקריים שניסינו לחדש באמנה, ומכוחם להגיע להצעה להסדרים משותפים בתחומים השונים. בדרך הטבע, את הבחינה המשפטית-אזרחית והעיונית-כללית של ההסדרים המוצעים עשתה בעיקר פרופ' גביזון; הרב מדן התרכז בעיקר בבחינה התורנית-הלכתית. המחבר ניסה בסגנונו הידידותי לשמר את רוח דברי ההסבר של כל אחד מאתנו, ולכן חזר לעתים בכוונה תחילה על דברים דומים בדגשים שונים וייחודיים לכל אחד מאתנו. בעיקרים אף הובאו הפניות לסעיפים המרכזיים בהצעותינו. אנו ממליצים לקוראים להתחיל כל פרק בקריאת העיקרים. דגשיה וחידושיה של ההצעה נמצאים בהם בבהירות וגם הפניות לסעיפים. הצעתנו היא לקרוא רק לאחר מכן את ההצעה עצמה (היא מובאת בתחילת הפרק ככתבה וכלשונה באמנה המלאה, בעיצוב גרפי שונה).

את **העקרונות** הוציא המחבר במשורה ובצמצום מן ההקדמות האישיות הארוכות שכתבנו באמנה המקורית. הם מביעים את הקשיים הרעיוניים שכל אחד מאתנו עמד בפניהם בהליכתנו המשותפת ואת הסיבות של כל אחד מאתנו להליכתנו זו למרות הקשיים. העקרונות ממחישים כי אפשר להגיע להצעה משותפת אחת, בלי שההצעה תסתור את עיקרי

אמונותינו השונות בסמכותן של התורה וההלכה מחד גיסא, ובחשיבותם של יסודות השוויון וכבוד האדם וחירותו מאידך גיסא.

באמנה עצמה הופיעו הקדמותינו האישיות לפני ההצעות ודברי ההסבר, ואילו בחיבור זה חשבנו שיהיה נכון לפתוח דווקא בהצעות המעשיות שהגענו אליהן ובעיקרי דברי ההסבר להצעות האלה ('עיקרים') ורק לאחר מכן להביא את ה'אני מאמין' שהוליד כל אחד מאתנו במפעל זה ('עקרונות').

כאמור, החיבור הזה – להבדיל מן האמנה השלמה – אינו כתוב על ידינו, אלא בהנחייתנו. נוסיף בענווה הראויה, שהאמנה עצמה, על אף כל הטורח שבקריאתה, מאפשרת לרדת לשורשן של הבעיות וללבן אותן לעומקן מעט יותר מקריאת העיקרים והעקרונות לבדם. ואולם, אנחנו שלמים עם הצורך ליצור גם חיבור כזה, משום שיש בו פתיחת צוהר חשוב ללימודה של האמנה. חשבנו שנכון שמחבר אחד, המבין ללב שנינו ומכיר היטב את האמנה, יכתוב את הדברים בסגנונו שלו, הקל, העממי והקולח מן הסגנונות שלנו. אנו שמחים על חיבור זה וסבורים שהוא עשוי ליצור את התשתית לדיון הציבורי באמנה, בעיקריה ובעקרונותיה, דיון שבלעדיו לא עשינו הרבה, שהרי לא כל החכמה אצלנו ולא עלינו לבד המלאכה לגמור, אך אין אנו רשאים להיבטל ממנה; שהרי זאת ידענו: המשותף גדול, ואת המפריד אפשר להביא לידי הסדרה טובה ומוסכמת, גם אם תהיה שונה במשהו מהצעתנו באמנה. וההסכמה הזאת היא בנפשנו, כולנו.

אנו מבקשים לשוב ולהודות להוגה מפעלנו ומייסדו, ישראל הראל. בלעדיו דבר לא היה קם. יונינה הופמן, מאיר בן שחר ויואב ארציאלי סייעו בידינו רבות בעת עבודתנו.

מכון שלום הרטמן ומרכז רבין היו אכסניות מכובדות לאמנה בשנתיים הראשונות של העבודה עליה. שרית אידל ריכזה את עבודת קבוצות הדיון במכון שלום הרטמן.

ותודה אחרונה: למכון הישראלי לדמוקרטיה ולקרן אבי חי – הם קיבלו עליהם את ההוצאה לאור של האמנה המלאה, את פרסום חיבור

עיקרים ועקרונות המונח לפניכם, את תרגומו לאנגלית ולרוסית ואת המשימה החשובה של העברת דבר האמנה לציבור.

רות גביזון ויעקב מדן
ירושלים, יום העצמאות התשס"ג

לפרטים נוספים ולתיאום השתתפות בפעילויות הקשורות באמנה:
'אמנת גביזון-מדן', רחוב העסקן 3, קרית מוריה, ירושלים 93557
טלפון: 02-6216164
כתובת אתר האינטרנט: www.gavison-medan.org.il
כתובת הדואר האלקטרוני: info@gavison-medan.org.il

רוח האמנה ותמצית ההצעות

במטרה לקדם את הסולידריות היהודית ואת תחושת האחדות ושותפות הגורל בין מרכיביו השונים של העם היהודי בכלל ובמדינת ישראל בפרט ואת הכבוד לכל אחד ממגזריו **ומאמנה** גמורה בשני העקרונות – שמדינת ישראל היא מדינתו של העם היהודי על המשתמע מכך, ושמדינת ישראל היא מדינה שהשויון לכל אזרח והכבוד המלא לזכויותיו כאדם הם נשמת אפה –

אנו מציעים להסכים על קווי היסוד הבאים:

מדינת ישראל היא המקום שהעם היהודי מגשים בו את זכותו להגדרה עצמית בחלק ממולדתו ההיסטורית. קיומה, ביטחונה ושגשוגה תלויים בתחושת שותפות גורל בין חלקיו השונים של העם היהודי וערבות הדדית ביניהם. מחלוקות עמוקות מאיימות על שותפות זו, ואף הגיעו כדי שנאת חנם בין הקבוצות. האמנה מספקת מסגרת פעולה מוסכמת שתאפשר לשמר את אורחות החיים של הקבוצות ושבתוכה יודגש המשותף.

ישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית. ישראל תמשיך לקיים שוויון זכויות לכל אזרחיה, יהודים ולא יהודים כאחד, וכן תקפיד על חופש הדת והמצפון, ברוח מגילת העצמאות. נוסף על האמנה בין חלקי הציבור היהודי בישראל (ובתפוצות) יש מקום לחיפוש מסגרת אזרחית-מדינית משותפת לכלל אזרחי המדינה.

מסגרת פעולה מוסכמת בין חלקי הציבור היהודי בישראל, שהיא תוצאה של הידברות, היא הדרך הטובה לטפל במחלוקות עקרוניות. בדרך זו, נשמר כבודן של כל הקבוצות, וקיימת מחויבות לשמור על אמונותיהן ועל אורחות חייהן, בצד יכולת של הקבוצות לפעול בתיאום כדי לקדם מטרות משותפות קיומיות. רוח האמנה שוללת כפייה על כל קבוצה לוותר על קודשיה ועל עיקריה. היא מתירה ואף מחייבת הסכמות בעניין הפרהסיה המשותפת, שיביאו בחשבון את תפיסותיהן של כל הקבוצות. בשל חוסר היכולת וחוסר הרצון לחלק את הפרהסיה במלואה לקבוצות השונות, הסדרת הפרהסיה מחייבת התאמות ואיזונים. האמנה גם שוללת

שינויים חד-צדדיים בהסכמות, שינויים שיושגו בדרך של הכרעות פוליטיות או שיפוטיות - ומבכרת מנגנון קבלת החלטות מוסכם.

אנו קוראים למנהיגי הציבור היהודי בישראל לאמץ את רוח האמנה בכל הידברות עתידית בענייני דת ומדינה. כך ראוי, מפני דרכי שלום. כך גם מתחייב, נוכח התוצאות המסוכנות וההרסניות שהעמקת המחלוקות והשסעים עלולה לגרום להן.

מתוך פעולה ברוח האמנה כפי שנראתה לנו, הגענו להצעת הסדרים מוסכמים בכמה מן הסוגיות השנויות כיום במחלוקת בתחום יחסי תורה ומדינה והיחסים בין קבוצות שונות בציבור היהודי. אנו סבורים כי אימוצן של ההצעות האלה יקדם במידה רבה את המטרות הבסיסיות העומדות ביסוד האמנה.

אנו קוראים אפוא לציבור היהודי בישראל ללמוד את הנחות היסוד, את רוח האמנה ואת ההצעות הכלולות בה, ולפעול לאימוצה של אמנה כזו.

וזו תמצית ההצעות:

שבות: כל 'בן לעם היהודי' יהיה זכאי לעלות לישראל, לרבות בן לאב יהודי ומי שנתגייר בדרך מוכרת. גם מי שנתגייר שלא לפי מסורת ה'שולחן ערוך' יהיה זכאי להירשם בסעיף הדת במרשם כ'יהודי'.

מעמד אישי: תוכר הזכות להקים משפחה. משפט המדינה יאפשר נישואין בכל טקס שיבחרו בו הצדדים, והדבר ישתקף אף במרשם. לא יינשא בישראל אדם שאינו פנוי הן לפי משפט המדינה והן לפי דיני דתו, בפרשנותם החמורה.

שבת: יום השבת הוא יום המנוחה הרשמי בישראל. אנשים לא יועסקו ולא יידרשו לעבוד בייצור, במסחר ובשירותים בשבת. תרבות, בידור ותחבורה במתכונת מופחתת יקוימו לפי הצורך.

עקרון אי הכפייה: יבוא לידי ביטוי בביטול המונופולין של קבוצה זו או אחרת על מכלול ההסדרים; בד בבד תכובד זכותה של כל קבוצה לשמור על אורחות חייה לפי תפיסתה ופרשנותה. כך גם בענייני קבורה, כשרות, שבת, שירותי דת וסידורי התפילה בכותל.

הסדרה משפטית: האמנה תעוגן עיגון שיקשה לשנות שינויים חלקיים וחד צדדיים בהסדריה. האמנה כולה, ברוחה ובנשמתה, מבכרת מנגנון של משא ומתן ופשרה ולא הכרעה משפטית ושיפוטית. לכן לא תוענק לבית המשפט סמכות לבטל חוקים בענייני האמנה. פרשנות האמנה, כל עוד לא מתנהל דיון בבית המשפט, תופקד בידי גוף ציבורי ייצוגי מוסכם, כדי לעודד פרשנות מוסכמת מבלי להיזקק לפנייה לבית המשפט.

רות גביזון ויעקב מדן

הרקע לכתיבת האמנה

לפני קום המדינה ובשנים שלאחר הקמתה היה **הסדר הסטטוס קוו** מסגרת מוסכמת ליחסי שומרי המצוות והחופשיים במדינת ישראל. **מסגרת זו ראתה במשותף בין הצדדים עיקר ובמחלוקות ביניהם – דבר משני.** הקבוצות שראו במחלוקת עיקר ובמשותף עניין משני בלבד נדחקו מן המרכז לשוליים.

תהליכים מורכבים בחברה הישראלית ובמערכת הפוליטית שלה, שינויים ביחסים בינה ובין הפזורה היהודית ושינויים בחברה המערבית כולה ערערו את המסגרת המשותפת, החריפו את השסע הפנימי והחלישו מאוד את המנגנונים המוסכמים ליישוב המחלוקות. עמם הלכה וגברה גם הפנייה לבית המשפט כדי שיכריע במחלוקות ויגביר את מעורבותו בעיצוב היחסים בין הקבוצות. **יישוב המחלוקות הוחלף בהכרעה בהן – והשסע לא רק שלא נרפא, אלא אף העמיק.** היו רק ניסיונות מעטים, ולא בכל העניינים, ליישב מחלוקות. למשל ועדת נאמן בעניין סמכות הגיור וועדת צמרת בעניין התחבורה בשבת בירושלים. ניסיונות אלו לא תמיד עלו יפה. אמון הציבור במנגנוני הממשל – הכנסת, הממשלה ומערכת המשפט – הלך ופחת.

רבים החלו לחוש שצריך לבנות **הסכם מסגרת חדש בין פלגי הציבור היהודי בישראל.** קבוצות ואישים לא מעטים ניסו לשרטט קווי יסוד להסכם כזה – וכל הניסיונות העידו על תחושה של צורך בהסדר מוסכם, הסדר שלא יהיה תלוי בהכרעה כוחנית מזדמנת או ביחסי 'תן וקח' גרידא ואשר לא יפגע ביכולת של כולנו להתמודד התמודדות משותפת עם הבעיות הקיומיות של החברה ושל המדינה, הסדר יציב של מכלול היחסים בין התורה לבין המדינה ובין הקבוצות השונות הרואות במדינת ישראל את ביתן: שומרי מצוות, מסורתיים וחופשיים לכל גוניהם. האמנה שעיקריה ועקרונותיה מובאים כאן היא בין השאר פרי לימוד מניסיונם של אחרים – במה שהצליחו ובמה שהצליחו פחות. מן הסתם אף היא אינה נקייה מחסרונות, אך יש לה יתרונות, וננסה לעמוד עליהם.

באמנה שכתבנו ניסינו, למרות הרקע השונה מאוד של שנינו, ליצור בראש ובראשונה מסמך שאינו תוצאה של יחסי כוח פוליטיים בזמן

נתון, אלא של הכרה מפוכחת בכורח של כל הצדדים לפעול ולחיות יחד, לשמר את הקיים ולהדגיש את המשותף. אם יצלח המפעל, הוא עשוי להניח תשתית לאמון יסודי בין כל הקבוצות. אמון כזה מבטיח את הכרת הכול בצורך לקיים את המסגרת המשותפת. מסגרת כזו בעצם קיומה מניחה לכל קבוצה לדבוק במה שאינו משותף, ולכלל הקבוצות להמשיך וללבן את המחלוקות ביניהן. האמון שנוצר בין שנינו הביא נכונות של כל אחד מאתנו לעמוד רק על מה שנראה לו חיוני ביותר לקיומו, ולוותר על כל השאר למען ההסכמה המשותפת, וכך יכולנו להגיע להסכמה בעניינים רבים, גם בכללים וגם בפרטים שלהם, לחדור עד כמה שיכולנו אל תשתיתם וללבן אותם לפרטיהם בטיפול עומק ובלא להסתיר דבר.

התהליך שעברנו עם חיבורנו שונה אף הוא מתהליכים של קבוצות מקבילות אחרות שעסקו ביחסי חופשיים-מסורתיים-שומרי מצוות. כדי שתיווצר הסכמה רחבה צריכות קבוצות ותת-קבוצות רבות ככל האפשר להשתתף השתתפות רחבה ביצירת המסמך הסופי המחייב את כולם. אך השתתפות רחבה גורמת לחוסר יעילות בעבודה, מונעת התקדמות, מביאה לידי התבצרות בעמדות המקוריות ונוטה להוביל לפתרונות עמומים – פתרונות של ניסוח ולא של מהות, פתרונות העלולים לגרום לעקיפת הנקודות הכואבות בטווח הקצר ובשל כך לסיכון יציבות ההסדר כולו בטווח הבינוני והארוך.

לכן העדפנו לעבוד בשניים בלבד. בזכות זאת יכולנו להתגבר בקלות יחסית על החסרונות האלה. אך עם כל המרחק בינינו בהשקפת העולם בכל נושא אפשרי ובמקורות היסוד שאנו חשים מחויבות אליהם, אין ספק, שלא היה בכוחנו לתת ביטוי לכל הקבוצות שאנו חפצים שתהיינה שותפות לאמנה; והרי בלא הסכמה רחבה לאמנה, לא עשינו דבר. מסיבה זו, לאחר כתיבה ראשונית של הצעותינו, הבאנו אותן, פרק אחר פרק, לפני קבוצת דיון רחבה שייצגה מגזרים שונים. שמענו את הערותיהם של המשתתפים, ושינינו על-פיהן את פרטי הצעותינו. אנו מקווים שבכך חיפינו לא מעט על החיסרון המהותי בדרכנו היסודית – עבודה בשניים בלבד.

ואולם, לא נוכל להימלט לגמרי מן החיסרון: קבוצות נכבדות וחשובות בחברה הישראלית היו שותפות להצעתנו באופן חלקי בלבד או אף

פחות מכך, ובהן הציבור החרדי מצד אחד, והרפורמים והקונסרבטיבים מצד שני וכן הציבור המסורתי הגדול, קבוצות העולים החדשים ועוד. השתדלנו ככל שיכולנו שלא לקפח קבוצות אלו ולהתחשב ביקר להן, ובכל זאת אינה דומה עבודתנו לייצוג אותנטי של קבוצות אלו מכוח עצמן.

אנו מבינים בהחלט שלא כל הקבוצות יוכלו להביע הסכמה פעילה לאמנה במקום שהיא נוגדת את עקרונותיהן, אך נעשה הכול כדי שיוכלו להשתתף לפחות בהסכמה סבילה, בדרך של אי-התנגדות לפרטיה.

במדינת ישראל קשה לנתק בין הבעיה הפנים-יהודית שעסקנו בה וכמעט רק בה, לבין בעיית יחס המדינה לאזרחיה הלא-יהודים, ובעיקר למיעוט הערבי הגדול שבתוכה. אנו העדפנו לעסוק רק בשאלה היהודית הפנימית ולגבש לנו מסגרת חיים של עם אחד. דיאלוג בין שנינו בלבד אינו המסגרת הנכונה לדון בשאלות היחס בין יהודים ולא-יהודים במדינת ישראל. עם זאת, נגענו במהלך עבודתנו גם בנקודות שיש להן השפעה על הציבור הלא-יהודי בארץ, ועשינו כל מאמץ לכבד אותו ואת אמונותיו, לא לקפחו חלילה ולא לנהוג פטרונות כלפיו.

מבחינת מבנה עבודתנו – חלוקת האמנה לפרקים נועדה לא רק לנוחות ולבהירות, אלא גם להדגיש שבדיעבד יכול כל פרק לעמוד בפני עצמו גם בלא תלות בקבלה משותפת של העניינים האחרים, וזאת אף שוודאי היינו מעדיפים הסכמה כוללת. מה שנכון אשר לאפשרות לקבל פרק אבל לא לקבל את הפרקים האחרים, ודאי שאינו נכון אשר לאפשרות לקבל רק חלקו של פרק (בהיותו 'קל'), ולדחות קטעים אחרים בו (בהיותם 'קשים'). **קבלת חלק מן הדברים ודחיית האחרים בהסדר בעניין מסוים מרוקנת את האמנה ממשמעותה.** הצעתנו המשותפת ודברי ההסבר הנפרדים באו גם להדגיש שלא הייתה לנו כל כוונה לאחד את חלקי הציבור השונים בעם היהודי לגוון אחד. **דרך החוק חייבת להיות אחת. מערכות הערכים ואורחות החיים יישארו שונים ומגוונים, כל אחד לפי דרכו.** הוויכוח העמוק בין מערכות הערכים יוכל להעמיק ואף להתרחב בדרכי בירור אמיתיות ונוקבות, אך בלא הצורך לנצח, להכריע ולהשתלט.

גם בעבר היה צורך באמנה מעין זו, אך עתה, בשל המצוקה הקיומית והחשש הגובר והולך שכוחות הפירוד יגברו על אוחזי האינטרס המשותף של הלכידות הפנימית בתוך העם היהודי בכלל ובמדינת ישראל בפרט, הפכה אמנה חברתית חדשה מצורך להכרח, ואפשר שבשלה השעה לנסות להשיג הסכמה רחבה לאמנה, על עיקריה ועקרונותיה.

עיקרים

פרק ראשון:

שבות, אזרחות, מרשם וגיר

ההצעה

א. עקרון השבות

ברמת חוק יסוד ייקבע:

1. כל בן לעם היהודי זכאי לעלות ארצה. פרטים ייקבעו בחוק.
 2. אין לשנות חוק יסוד זה אלא ברוב של שמונים חברי כנסת.
 3. חוק היסוד יתקבל ברוב הנדרש לשינויו.
 4. בחוק יסוד זה, "בן לעם היהודי" הוא:
 - (1) בן לאב או לאם יהודיים על-פי ההלכה, או
 - (2) מי שהצטרף לעם היהודי, ואשר מתקיים בו אחד מאלה:
 - (א) הוא מקיים אורח חיים יהודי.
 - (ב) הוא נרדף בשל יהדותו.
- ובלבד שלא יהיה אדם בן לעם היהודי אם הוא רואה עצמו כבן דת אחרת.

בהסדרים אחרים יפורט כי:

5. השר הממונה, באישור הממשלה, יקבע קני מידה לקביעה של דרכי הצטרפות ושל מילוי תנאים א ו-ב. התנאי "מקיים אורח חיים יהודי" יכלול חיים על-פי ההלכה או על-פי מסורת יהודית מוסכמת (מובהר כי קבוצות נוצריות כגון "יהודים משיחיים" לא ייחשבו יהודיות). קני מידה אלה יכול (ורצוי) שייקבעו בתקנות שיינתן להן פרסום. על קני מידה אלה לא תהיה ביקורת שיפוטית.
6. הצטרפות לעם היהודי יכולה להיות בדרך של גיר. במקום שבו ישנה קהילה יהודית מגובשת בעלת דפוסי חיים מחייבים המגדירים את זהותה ואת זיקת חבריה אליה, אדם המקיים בקביעות דפוסי חיים אלו והוא חבר באותה קהילה,

יוכל להיחשב כמי שהצטרף לעם היהודי. ועדה מטעם השר הממונה באישור הממשלה תקבע את פרטי העקרונות ואת יישומם על-פי קני המידה הנ"ל בכל קהילה על-פי נתונה שלה.

ב. הסדרי קניית אזרחות

1. אזרחות ישראלית נקנית מכוח לידה, מכוח שבות ומכוח התאזרחות.
2. ככלל, רק אזרח שהוא גם תושב יקנה לילדיו אזרחות מכוח לידה.
3. זכאי עלייה מכוח שבות יקבל רישיון כניסה לישראל. הוא זכאי להתאזרח בה אחרי תקופת זמן (שלוש עד חמש שנים), לאחר שהצהיר הצהרת נאמנות למדינה וגילה שליטה מסוימת בשפה העברית וידע מסוים במורשת ישראל, בתולדות המדינה ובמוסדותיה. ככלל, לא יידרש ויתור על אזרחות קודמת. הצטרפותו של העולה לשרות חובה מלא בכוחות הביטחון תפטור אותו מיידית מתנאים אלה ומתקופת ההמתנה. זכאי עלייה שלא התאזרח יקבל רישיון ישיבת קבע בישראל. שר הפנים רשאי לפטור אדם, או קבוצה מצומצמת, מדרישת תקופת ההמתנה או מדרישת השליטה המסוימת בשפה העברית.
4. בני משפחתו הגרעינית (בן זוגו וילדיו הקטינים הבאים עמו), של זכאי עלייה על-פי חוק השבות ("בן העם היהודי") יהיו זכאים, כמוהו, לרישיון כניסה וישיבה בארץ. התאזרח העולה - יקבלו אזרחות גם בן זוגו וילדיו הקטינים בעת התאזרחותם, אם יעמדו בדרישות חוק ההתאזרחות.
5. רק מי שעולה ארצה - כלומר, מגיע אליה מחו"ל לצורך עלייה - זכאי להתאזרח בה מכוח חוק השבות, ולהעניק זכויות לבני משפחה העולים עמו.
6. התאזרחות נתונה לשיקול דעתו של שר הפנים. איננו מציינים נקודות שבהן אין אנו מבקשים לשנות את המצב הקיים. כללים לגבי התאזרחות ייקבעו בתקנות ובנהלים שיפורסמו.

7. הסדרים מיוחדים להתאזרחות יתקיימו לגבי אחד משפחות:
 (א) אזרח הארץ היושב בה, זכאי לכך שבן זוגו יקבל רישיון ישיבה בארץ. השר רשאי להעניק זכות ישיבה גם לילדיו הקטינים של אזרח שנולדו לפני שהיה לאזרח. לבן הזוג תהיה העדפה בקבלת רישיון לישיבת קבע או התאזרחות.
 (ב) מי שהתאזרח בישראל לא יעניק זכויות לבן-זוגו במשך שבע השנים הראשונות להתאזרחותו.
 (ג) "בן זוג" לצורך חוק זה הוא בן המין השני ולאחר נישואין כחוק.
 ניתן לקבוע בתקנות מבחנים להכרה בתוקפם ובאמיתותם של נישואין לצורך הקניית זכויות "בן זוג". ילד קטין משותף יקנה להורה, שאינו תושב, זכות לבקר בארץ.

ג. מרשם גיזור

1. יוצהר במפורש כי הרישום מבוסס על הצהרת הנרשם, המבוססת על עובדות בנות הוכחה. הרישום עצמו אינו יוצר ראייה לנכונות האמור בו.
2. מרשם התושבים יכלול ציון דתו של אדם. לא הגענו להסכמה בעניין רישום הלאום.
הצעת רות גביזון: רישום הלאום יימחק מן המרשם ומתעודת הזהות.
3. **הצעת יעקב מדן:** ישאר רישום הלאום במרשם ובתעודת הזהות. אדם יוכל לציין כלאומו את "עם ישראל" אם הוא בן לאם יהודיה, לאב יהודי, או שהתגייר.
 3. המבקש להירשם כיהודי בדתו יצהיר על בסיס יהדותו ויבחר בין שתי אפשרויות: בן לאם יהודיה או גיור. אם התגייר, יצינו במרשם מועד הגיור, מקומו וזהות בית הדין המגייר. בתקנות ייקבעו פרטי הרישום (למשל: פלוגית התגיירה בתאריך _____ במקום _____ על-ידי הרב _____ מטעם בית הדין של היהדות המתקדמת).
4. בתקנות ייקבעו כללים להכרה בגיור: לא יוכר טקס גיור המבוצע שלא על-ידי בית דין הפועל מטעם קהילתו היהודית

של המתגיייר בזמן הגיור. בתי הדין הפועלים מטעם הרבנות הראשית ייחשבו כפועלים מטעם הקהילה. קהילה תיחשב יהודית אם היא משתייכת לזרם המוכר על-ידי הממשלה, לאחר התייעצות עם נציגי הרבנות הראשית ועם נציגי הסוכנות היהודית.

5. מבחינת המרשם, לא יהיה ייחוד לגיור לפי המסלול של ועדת נאמן. יחד עם זאת, אנו סבורים כי למסלול הסכמי זה חשיבות רבה, וכי טוב יהיה אם מי שרוצה להצטרף ליהדות בדרך של גיור יעשה זאת לפי המסלול הזה, כך שהצטרפותו תהיה שלמה, ומוכרת גם על-פי ההלכה ומפרשיה. לחברה היהודית ולפרטים המצטרפים אליה יש אינטרס משותף של השתלבות טובה ומלאה. השתלבות כזו תושג ביתר קלות אם אלה החפצים בכך יוכלו להצטרף לחיים יהודיים שלמים בדרך המוכרת על-ידי היהדות על כל זרמיה. הכרה זו מטילה חובת עידוד הן על רשויות המדינה והן על בתי הדין לגיור.

6. פרטי המרשם הקשורים במעמדו האישי של נרשם יהיו פתוחים לעיונם של רושמי הנישואין ושל כל אדם לפי אישור בכתב של הנרשם. לגבי אנשים אחרים יחולו כללי הנגישות למידע המקובלים.

עיקרי דברי ההסבר של רות גביזון

רקע

הפרק הראשון כולל ארבעה נושאים (שבות, אזרחות, מרשם וגיור) הסובבים סביב סוגיה ראשונית ומרכזית – מיהו הקולקטיב היהודי, מה טיבו, מה הקשר בינו ובין ארץ-ישראל ומדינת ישראל, מה הקשר בין יהודים בישראל ובתפוצות, ובעיקר – איך אפשר להצטרף אליו ואיך ומי קובעים מיהו חבר בקולקטיב הזה.

המצב הקיים והקשיים שהוא מעורר

ההצעה באה להתמודד עם קשיים במצב הקיים, וקל יותר להבינה על רקע קשיים אלו.

קושי ראשון נובע ממחלוקת בעניין עקרון השבות עצמו. אזרחי ישראל הערבים וכן הפלסטינים ומדינות ערב התנגדו לחוק השבות מאז ומתמיד וראו בו הפליה פסולה על בסיס דת או לאום. ההגדרה הדתית ל'יהודי' המופיעה בחוק השבות מאז תיקונו ב-1970 חיזקה את הביקורת על החוק, וגורמת לתיאור ישראל כתיאוקרטיה – ישות שאין לה זכות להגדרה עצמית לפי משפט העמים. לביקורת הצטרפו כוחות רדיקליים במגזר היהודי. לפי ביקורת זו, אף אם הייתה הצדקה מסוימת לחוק השבות בשנות המדינה הראשונות, כיום ההצדקה בטלה.

קושי שני נובע ממחלוקת פנים-יהודית סביב אפיון 'יהודי' בחוק השבות ובמרשם. האם ההגדרה צריכה להיות דתית? לאומית? מי אמור להכריע? מבחינתנו, שאלת המפתח היא השאלה המוסדית: האם הסוגיה היא עניין למשא ומתן פוליטי שצריך להיעשות במוסדות המדינה, שאלה הלכתית שמוסדות דתיים קובעים בה או אולי שאלה של זכויות אדם בסיסיות שצריכה להיחרך בבית המשפט?

קושי שלישי נובע מהקניה אוטומטית ומיידית של האזרחות לעולים לישראל כיום. הקניית אזרחות מהירה כל-כך חושפת את המדינה בדרך כלל לתנועות הגירה בלתי מבוקרות העלולות לפגוע ברווחת אזרחיה ותושביה, והיא אף מאפשרת לעולים להשתתף השתתפות פעילה בבחירות עוד לפני שהשתלבו בחיי המדינה ועמדו על המרקם שלה ועל בעיותיה המיוחדות.

קושי רביעי נובע מהיקפו הרחב מדי של חוק השבות כיום. עקרון השבות, גם לטעמים של תומכיו, נועד לתמוך במימוש זכותו של העם היהודי להגדרה עצמית מדינית בישראל. ההסדר הקיים (סעיף 4א לחוק השבות) מקנה זכויות עולה גם לבני משפחה, עד לאשת נכדו של יהודי, ואף קובע כי הזכות לעלייה קיימת גם אם סב יהודי שכל משפחתו נוכרייה כבר אינו בחיים ואף אם הוא עצמו אינו עולה ארצה. הסדרים אלו אינם הגיוניים ואינם צודקים, בפרט נוכח התנגדותה (המוצדקת) של ישראל למימוש 'זכות' השיבה שהפלסטינים טוענים לה.

קושי חמישי נובע מאופי הפתרון הקיים כיום בחוק השבות: הגדרה הלכתית צרה ל'יהודי' והרחבת מעגל זכאי העלייה. פתרון זה חותר תחת תפיסה רחבה של העם היהודי ושל אחריות הדדית בתוכו, מכיוון שהוא מאמץ אך ורק הגדרה הלכתית של גבולות העם היהודי, אף על פי שבמציאות החברתית-פוליטית, חלק ניכר מהציבור, יהודי ולא יהודי כאחד, אינו רואה כך את גבולות העם היהודי.

עיקרי ההצעה: מתן מענה לקשיים

ההצעה אמורה לתת מענה, לפחות חלקי, לכל הקשיים האלה.

עקרון השבות

הנחת היסוד שלי היא כי האפשרות שהעם היהודי יממש במדינת ישראל את זכותו להגדרה עצמית היא אפשרות לגיטימית. לגיטימיות זו מצדיקה אימוץ מדיניות הגירה בהתאם. הדבר מקובל במשפט הבינ-לאומי וממומש במדינות לאום רבות. בעניינו של העם היהודי קיימת גם הצדקה המתבססת על הפליה מתקנת. לכן אנו מציעים כי עקרון השבות יעוגן בחוק יסוד ולא בחוק רגיל, בניגוד למצב כיום (ראו בהרחבה סעיפים 1 – 3 להצעתנו בדבר עקרון השבות). העיגון ברמה חוקתית נכון מבחינה סמלית, והוא גם חשוב למקרה שעקרון השבות יעמוד מול עקרון השוויון האזרחי (בהתבסס על שתי הנחות שנויות במחלוקת: 1. כי עקרון השוויון מעוגן בחוקי היסוד; 2. כי חוקי היסוד מקנים לבית המשפט זכות לביקורת שיפוטית). מאותה סיבה הצענו לשריין ברמה חוקתית גם את ההגדרה הכללית של הזכאי לשבות: 'בן לעם היהודי'. זוהי הגדרה לאומית ולא דתית ('יהודי'). אני סבורה כי בכך אנו מספקים מענה לקשיים הראשון והחמישי בהסדר הקיים שמניתי למעלה (הגדרה דתית ליהודי על בסיס הלכתי צר).

מי זכאי לעלות – הרחבה בשני מישורים: ההסדר המוצע מוציא אנשים שאינם מגדירים עצמם יהודים, אבל לא דוחה את מי שרואה בעצמו יהודי אך תפיסת היהדות שלו שונה מן התפיסה ההלכתית על-פי פירושה האורתודוקסי. ההצעה שלנו מרחיבה את מעגל הזכאות לעלייה בשני מישורים.

הרחבה ראשונה – בן לאב יהודי מתבססת על הגדרה הלכתית לצורך קביעת יהודיותם של הורי המבקש לעלות ארצה, אך לא לצורך קביעת יהודיות המבקש. בן לאב יהודי (אב יהודי על-פי ההלכה) יוכל לעלות ארצה, גם אם הוא בן לאם לא יהודייה.

הרחבה שנייה – מצטרף על-פי הצעתנו, 'בן לעם היהודי' הוא כל מי שהתגייר גיור רציני, מהימן, שזרם יהודי מוכר (אורתודוקסים, קונסרבטיבים או רפורמים) הכיר בו ואשר מתקיים בו אחד מן התנאים האלה: 1. הוא מקיים אורח חיים יהודי או 2. הוא נרדף מחמת יהדותו. התנאים הנוספים הוצבו כדי להבטיח שהגיור ייעשה באמת לצורך הצטרפות (סעיף 4 להצעתנו בדבר עקרון השבות).

הצטרפות – לא על-ידי גיור? הצעתנו **מאפשרת** הכרה בהצטרפות גם בלי גיור (כך עולה מלשונה: "הצטרפות לעם היהודי יכולה להיות בדרך של גיור" – סעיף 6 להצעתנו בדבר עקרון השבות – ההדגשה הוספה). לגישתי, **ראוי** לאפשר הצטרפות בלא גיור. גישה זו נובעת מהשקפה יהודית-תרבותית-חילונית שלפיה אפשר לקיים זיקה אמיתית לעם היהודי המתבססת על התרבות, השפה והספרות העברית. הכללת קטגוריה מרחיבה כזו יכולה להיות הזדמנות לפיתוח יצירתי של הסוגיות הקשות ביותר של זהות יהודית בימינו. לטעמי, הגדרה זו מתבקשת נוכח המציאות היהודית בארצות-הברית כיום, וביתר שאת בשל המציאות הצפויה בדור הבא.

יהודי 'מדרגה שנייה'? נטען בפנינו כי אנו מחזקים את ההבחנה בין יהודי 'מלא' (אורתודוקסית) לבין 'בן לעם היהודי', שהוא יהודי 'מסופק'. מהביקורת משתמעת הנחה שחשיבה יצירתית וגמישה יותר הייתה יכולה להביא לידי פתרון אחיד בשאלה 'מיהו יהודי', כפי שקווה דוד בן-גוריון במכתבו לחכמי ישראל. אנו מעדיפים להודות כי הגדרה אחידה אינה אפשרית ובמקום זאת לאמץ פתרון המבחין בין ההקשרים השונים שבהם עולה שאלת השייכות לעם היהודי.

אזרחות והתאזרחות

אנו מציעים להתייחס לאזרחות הישראלית ברצינות ולקבוע תקופת הסתגלות והצהרת נאמנות למדינה בטרם הענקת אזרחות – גם למי שעלה על-פי חוק השבות. אנו מבחינים בין 'עלייה' – מימוש זכות להתיישב בארץ, ובין רכישת אזרחות – רכישה זו מקנה גם זכות להשתתפות

פוליטית בבחירות. כך תוגבר השוויוניות במנגנוני ההתאזרחות. גיוס לשירות מלא בצה"ל יפטור אדם מתקופת הסתגלות.

ההצעה מקלה בהציעה שהדרישה לוותר על האזרחות הקודמת לא תהיה תנאי להתאזרחות. דרישה זו תישאר רק למקרים מיוחדים (כנהוג בתפקידים ממלכתיים או ביטחוניים). ראו בהרחבה סעיף 3 להצעתנו בדבר הסדרי קניית אזרחות. לטעמי, יש בכך מענה לקושי השלישי שמנתי לעיל בהסדר הקיים (הענקת אזרחות מיידית).

הקניית אזרחות על-ידי אזרח: אנו מציעים להשוות בין יהודים ללא יהודים את יכולת הקניית האזרחות מכוח לידה ולדרוש תנאי נוסף, כללי: אזרח יוכל להעניק אזרחות לילדו רק אם ההורה הוא גם תושב המדינה (סעיף 2 להצעתנו בדבר הסדרי קניית אזרחות). מטרת השינוי היא כי אזרחות תינתן רק למי שיש לו קשר של ממש לישראל. עם זאת, השינוי לא יפגע במי שנמצא בחו"ל לפרק זמן מוגבל (כגון סטודנט).

מעגל הזכאים לאזרחות: הצענו לצמצם צמצום ניכר את סעיף 4א בחוק השבות הקיים ולאפשר קניית אזרחות רק לבני המשפחה הגרעינית של זכאי העלייה (סעיף 4 להצעתנו בדבר הסדרי קניית אזרחות). יש בכך מענה לקושי הרביעי שמנתי לעיל בהסדר הקיים (מעגל הזכאות הרחב).

מרשם

רישום הלאום: זו הנקודה היחידה בכל האמנה שלא הצלחנו להגיע בה להסכמה (סעיף 2 להצעתנו בדבר מרשם וגיוור). אני הצעתי לבטל את קטגוריית הלאום במרשם ובתעודת הזהות. הרב מדן הציע להותירה ולאפשר ליהודי לרשום את הלאום 'עם ישראל'. לדעתי, זו הצעה בעייתית: האזרחות הישראלית אמורה להיות נייטרלית מבחינת לאום או דת, ואילו כאן היא צבועה בצבע ייחודי שיש לו מטענים יהודיים. האם 'עם ישראל' הוא העם היהודי בישראל ובתפוצות? רק בישראל? או כל האומה הישראלית, על כל אזרחיה, לרבות לא-יהודים?

איני מבטלת כלל ועיקר את המשמעות העמוקה של השתייכות לאומית. להפך, אפשר, ולטעמי צריך להמשיך ולחנך אנשים על תפיסה הרואה בזאתם הדתית או הלאומית רכיב חשוב באיכות חייהם. אבל אין הכרח שדיון זה בענייני זהות ילווה ברישום מוסמך מטעם המדינה.

רישום הדת: אנו מציעים כי המרשם יתבסס על הצהרת הנרשם, וכך

יוכל להירשם בלא כל בעיה גם מי שהתגייר גיור לא-אורתודוקסי; אלא שהרישום הזה יהיה שקוף ויכלול את סוג הגיור (סעיף 3 להצעתנו בדבר מרשם וגיור). ההצעה לשקיפות עוררה תרעומת מצד הזרמים הלא-אורתודוקסיים, ולטעמי אין לה מקום. הרצון להסתיר את סוג הגיור אינו לגיטימי. הרישום אינו יכול להסיר את המחלוקת בעניין תוקפו של הגיור הלא-אורתודוקסי. הוא רק יכול למנוע מונופולין של הגישה האורתודוקסית על הקביעה מי יירשם כיהודי במרשם. ההפרדה בין השאלה הפנים-דתית לבין המרשם של המדינה נועדה לתת מענה לקושי השלישי שמנתי לעיל בהסדר הקיים (הקושי 'המוסדי').

גיור

רק מי שנתגייר לפני עלייתו, ולא לצורך עלייתו, יהיה זכאי עלייה מכוח שבות. הצטרפתי להמלצה למתגיירים להעדיף את מסלול ועדת נאמן; הוועדה מציעה לשמור את המונופולין האורתודוקסי על בית הדין המגייר ובוד בוד לפתוח בית ספר משותף לגיור (סעיף 5 להצעתנו בדבר מרשם וגיור). בדרך הטבע היו נציגים של תנועות לא-אורתודוקסיות שהלינו על ההמלצה. אני מבינה ללבו של מי שמאוכזב מן הצורה שבה התפתח היחס להמלצות ועדת נאמן. הצעתנו תומכת בהכרה וכן ברישום של גיורים לא-אורתודוקסיים בארץ – ראשית, מפני שראוי לאפשר למי שרוצה להצטרף לקהילה לא-אורתודוקסית להתגייר לפי דיני קהילתו. אבל חשוב יותר, הגיור האורתודוקסי, לפחות כפי שהוא מופעל אצל חלק מהרבנים, מחייב את המתגייר לשמור מצוות ולחנך את ילדיו בחינוך דתי. התוצאה היא כי מי שאינו מתענד לשמור מצוות אינו יכול להתגייר, או שהוא חייב לשקר על מנת להתגייר, ותמיד הוא כפוף לחשש שגיורו יבוטל רק מחמת שהוא רוצה לחיות בארץ ולהיות שותף במפעלה בלי הצורך לשמור מצוות. אם דרך ההצטרפות העיקרית היא דרך דתית – ואם רוב היהודים החיים בארץ אינם שומרים מצוות – איני רואה כל סיבה לדרוש מן המצטרפים כי יאמצו להם דווקא אורח חיים אורתודוקסי.

הצעתנו פותרת אפוא את הבעיה המעשית של גיור לצורך רכישת אזרחות בישראל. היא מכירה בגיורי כל הזרמים ומאפשרת לרשום אותם על-פי גישה מכלילה ותוך הבטחת שקיפות. אלא שההמלצה שלי בעניין ועדת נאמן אינה קשורה בשבות או

במרשם. יש רק צורה אחת של הצטרפות המקובלת על כל הזרמים, וזו דרך ההצטרפות האורתודוקסית. זו עובדה. שום חוק של המדינה ושום הסכמה מדינית לא ישנו אותה. יש בארץ קהילה אורתודוקסית גדולה. יהיה קל יותר למי שחי בארץ הזאת, אם יהיה יהודי גם בצורה המוכרת על-פי ההלכה האורתודוקסית. עם זאת, אני סבורה כי על מנהיגי האורתודוקסים לגלות את הגמישות המתאימה ולאפשר הצטרפות גם בלא התחייבות לשמור אורח חיים דתי. ידוע לי כי יש רבנים אורתודוקסיים הפועלים כך בפועל. הבעיה, כרגיל, היא בעיה של מנהיגות והכרה בצורך השעה.

עיקרי דברי ההסבר של יעקב מדן

עקרון השבות

בנים לאב יהודי ולאם לא יהודייה שהצעה זו עוסקת בהם הם גויים גמורים על-פי ההלכה, בכל הקשור בתחולת דיני האישות עליהם ומבחינת חובתם לקיים מצוות. לכן לא השתמשנו במה שקשור בהם במונח 'יהודי', מונח שהוא גם הלכתי, אלא במונח כולל יותר, 'בן לעם היהודי', הראוי יותר לכל 'זרע ישראל'. מוסכם על שנינו שאף הם זכאים לעלייה על-פי חוק השבות וראו סעיפים 1 - 4 להצעתנו בדבר עקרון השבות). לא נראה לי שגם אם גדלו בזהות יהודית ואף סבלו בעטייה, מרצון או מאונס, בהכרח מצווה אותנו התורה להתעלם מזיקתם לעם היהודי ולארץ ישראל ולהתייחס אליהם כאל זרים גמורים. ודאי שיש מקום לגילוי סולידריות אנושית כלפיהם. **נראה שלדעתם של לפחות חלק מהפוסקים, יש לקרב ליהדות בנים לאב יהודי ולאם לא יהודייה, בנים שיש להם קשר לזרע ישראל.***

יתר על כן, הרב משה פיינשטיין ראה בעולים מאתיופיה גויים. למרות זאת תמך במאמצים להעלאתם ארצה ולגייסם בשל תודעתם היהודית והזהותם הנפשית עם יהדותם. כך עולה ממכתבו אל נכדו, הרב מרדכי טנדלר בעניין זה:

"וגם יש לידע, שאפילו אם לדינא אינם יהודים, מכל מקום, מאחר שחושבים שהם יהודים, ומוסרים נפשם על יהדותם, מחויבים להצילם". עם זאת, ראוי לזכור כי חלק מהעולים המגיעים כיום לישראל הם

* הדבר עולה מתשובות של פוסקים בני הדורות האחרונים: הרב צבי הירש קאלישר, הרב בן ציון חי עוזיאל, שהיה הרב ראשי של ארץ ישראל, ועוד.

משוללי כל זיקה ליהדות, ומעוניינים להצטרף לישראל רק בשל היותה מדינה שתנאי החיים בה עולים על תנאי החיים הקשים בארצות מוצאם – אך בלא שיהיה בהם רצון לזיקה (ולו מינימלית) ליהדות. למרות זאת: עקרון השבות שניסחנו יכול גם את 'מי שהצטרף לעם היהודי', אך רק אם יש לו זיקת אמת לעם היהודי.

אודה כי לא בלב שקט קיבלתי ניסוח זה. יש בו מבחינתי פרצות. אבל השתכנעתי כי בצד החילוני קיימים רבים וטובים שכוונתם בכך היא לגלות אחריות כלפי הזולת, הלא הוא הגוי החש עצמו כיהודי, ברוח האחריות שמגלה כלפיו הרב פיינשטיין. הרב לא עסק בדבריו במצטרף על-פי התנאים שקבענו. אך אפשר שגם אותו נוכל להעלות ולגייר.

רישום הדת

הרישום במרשם האוכלוסין הוא עניין פורמלי המתבצע על-ידי פקידים בהתאם להצהרת הנרשם. הוסכם עלינו שרק על בן לאם יהודייה או על מי שנתגייר יירשם שהוא יהודי בדתו. אשר לשאלת טיב הגיור, על-פי האמנה ומטרתה לא נכון, לדעתי, לנקוט צעדים שהציבור עלול לראות בהם הוצאה של הרפורמים והקונסרבטיבים אל מחוץ לכלל ישראל, כדוגמת הקראים. הוויכוח עמם הוא קשה ומר, ויש לנהלו במקומות ובזירות הראויים לו – בכבוד, אך בתוקף רב ובלא כל התפשרות על עיקרי אמונתנו ומסורת ההלכה שבידינו. אך הרפורמים והקונסרבטיבים הם חלק מעם ישראל. פסילת גיוריהם מכול וכול נכונה מבחינה הלכתית. עקירתה המוחלטת גם מן המרשם – לאחר שהסכימו לגיור על-פי ההלכה ב'שולחן ערוך' לפי הדרך שהציעה ועדת נאמן, והרבנות הראשית היא שלא קיבלה את מסקנות הוועדה – בעקירה כזו עלולים כאמור לראות הוצאה מכלל ישראל. לכן המלצנו לרשום את המתגיירים בדרך זו במרשם כיהודים, וייאמר שם במפורש מי גייר אותם. עם זאת קבענו שהמרשם מבוסס על הצהרת הנרשם המבוססת על עובדות בנות הוכחה, אך הוא אינו משמש ראיה לאמור בו (סעיף 1 להצעתנו בדבר מרשם וגיור).

שקיפות המרשם היא הכרחית: אם המציאות תחייב את שומרי המצוות שלא לסמוך על הרישום של המדינה, המוסכם על הכלל, ושייאמר בו במפורש מה מקור יהדותו של כל מתגייר, הם ייאלצו לכתוב ספרי יוחסין

קהילתיים. תוצאתם של ספרי יוחסין אלו עלולה להיות פירוד בלתי הפיך בין שומרי המצוות לאחיהם. גם בזמן הבית השני היו ספרי היוחסין גורם חשוב בהצתת שנאת החינם והחורבן שבעקבותיה.

רישום הלאום

העדפתי את המונח 'עם ישראל' מ'יהודי'. הביטוי 'יהודי', יש בו שם תואר לאדם עצמו, והוא מונח הלכתי מובהק (וסעיף 2 להצעתנו בדבר מרשם וגיור). 'עם ישראל' הוא ביטוי כולל יותר, והעדפתי להשתמש בו מלמחוק את סעיף הלאום – דבר בלתי-אפשרי לדעתי במדינה המגדירה עצמה מדינת העם היהודי.

סיכום עמדותי - משקל מצטבר של מספר שיקולים

בעניין המרשם, קיפלתי לצערי דגלים חשובים ויקרים כדי להציל את מה שנראה לי עיקר. העובדה שאפשר שירשמו שגוי הוא יהודי בדתו על סמך גיור רפורמי, שלא על-פי התורה וההלכה המקובלת בישראל מדורי דורות, ולדעתי במקרים רבים גם ללא מינימום של אחריות לאומית – קשה בעיניי מנשוא. השיקולים שהביאו אותי להסכים לכך, ואותם מניתי לעיל, ייתכן שלא כולם עומדים כל אחד לעצמו. אבל נדמה לי שיש להם, לפחות לחלקם, משקל מצטבר.

אמנה שיקולים אלו שוב:

1. הסיכוי לנצח במגרש הפוליטי או בבית-המשפט אינו גדול (בהתאם לפסיקת בג"צ, מדיניות הכניסה לישראל כיום גמישה אף יותר).
2. במקום להפנות אנרגיות מיותרות למאבק בזירות אלו, נראה לי כי חשוב הרבה יותר לנצח במאבק על לבו של 'האיש מהרחוב' המצביע בבחירות אחת למספר שנים. הבוחר יקבע את כוחנו לגדור את הפרצה, 'מעשינו יקרבונו – ומעשינו ירחקונו', ולכן 'התקרבות' או 'התרחקות' הבוחר תלויה רק בנו.
3. הרבנות סירבה לקבל בגלוי ובאופן רשמי את פשרת נאמן בעניין הגיור, אף על פי שאת בית-הספר המשותף לגיור מנהלים בעיקר יהודים הנאמנים ל'שולחן ערוך'. היא חששה שיראו בקבלה זו הכרה בזרמים האחרים. מצב זה אפשר (לדעתי שלא בצדק) לרפורמים ולקונסרבטיבים לטעון שלמרות הקמת בית הספר המשותף לגיור, הם

אינם מחויבים לפשרת נאמן, והם המשיכו לתבוע הכרה בגיוריהם. המצב שנוצר עלול להביא לנהיית מתגיירים לזרמים הרפורמים והקונסרבטיביים.

4. המאבק הכוחני בבתי המשפט ובמגרש הפוליטי נגרר פעמים רבות לשנאה אישית, ובה יש כדי למעט את המאבק האידיאולוגי. במסגרת פעילותי הציבורית הכרתי אישים הנמנים עם התנועה הקונסרבטיבית והרפורמית שיש לי מה ללמוד מהם – ואין לי כל עניין בהתנגחות אישית אתם. המאבק הרוחני שלי עם מה שהם מייצגים הוא גדול ועצום – אך הקונסרבטיבים והרפורמים הם חלק מעם ישראל – ואת המאבק הרוחני הבלתי מתפשר אתם צריך לנהל במגרש הדיון הציבורי ולא בבית-המשפט או בזירה הפוליטית.

5. **עיקר העיקרים בעיניי הוא השינוי המוצע של חוק השבות שימנע את התערותם של גויים גמורים בתוך העם היהודי כאן בארץ וכן מניעת גיור המוני ובלתי מבוקר על ידי גורמים הפועלים שלא על-פי ה'שולחן ערוך'.**

ולסיום: אני מודע לכך שמבחינת שומרי המצוות ההצעה באמנה טובה פחות מהחוק הקיים. אבל כבר זמן רב החוק רחוק מהמצב בפועל כרחוק מזרח ממערב. ואשר למצב בפועל, האמנה מביאה שיפור דרמטי. דבר זה עצמו עדיף בעיניי, קל וחומר בהיותו חלק מהסכמה משותפת מרצון העומדת ברוח האמנה כולה.

פרק שני:

מעמד אישי - נישואין והתרת נישואין

ההצעה

1. ברמת חוק יסוד ייקבע: לכל אדם זכות להקים משפחה. פרטים ייקבעו בחוק.
2. רשאים להינשא רק מי שקיבלו רישיון נישואין מן המדינה. רישיון זה יינתן רק לגבר ואישה, פנויים, בגיל הקבוע בחוק, ואשר אין ביניהם קרבה משפחתית אסורה. אדם ייחשב פנוי רק אם הוא נחשב פנוי הן לפי הדין האזרחי והן לפי דינו הדתי.
- יובהר כי יהודי יוכר כפנוי לצורך סעיף זה רק על-ידי בי"ד רבני מוסמך על-ידי הרבנות הראשית, או על-ידי בי"ד בחו"ל שהרבנות הראשית מכירה בו.
3. בצמוד לרישיון הנישואין יקבלו בני הזוג פרטים על הוראות החוק בנוגע לחובות וזכויות במסגרת הנישואין, ועל האופציות העומדות בפניהם לעניין טקס הנישואין ודיני הנישואין.
4. מי שקיבל רישיון להינשא יבחר בעורך נישואין ובטקס לפי בחירתו. המדינה תעניק רישיונות לעריכת נישואין לפקיד רישום אזרחי מוסמך, ולמי שמוסמך לערוך נישואין לפי דיני קהילתו.
5. המדינה תכיר בנישואין שנערכו בחו"ל, אלא אם כן הם נוגדים את התנאים המנויים בסעיף 2.
6. הכרעות לגבי הנישואין, למעט החלטות על תוקף הנישואין או חלותם, תיעשינה בבית משפט או בבית דין לפי החלטת הצדדים. לא הסכימו הצדדים - יידון העניין בפני טריבונל מיוחד, שיורכב משופט אזרחי, דיין ושופט אזרחי הרואה עצמו כפוף לדין הדתי.
7. התרת נישואין תיערך בבתי משפט אזרחיים ובבתי דין דתיים. בית משפט אזרחי רשאי להתנות התרת נישואין אזרחית בסיום קודם של הנישואין על-פי הדת (לפי סעיף 2). כל תעודת התרת נישואין תפנה באופן בולט להוראת סעיף 2, ותביא את לשונו.
8. בתעודת הזהות יירשם המעמד האישי בצירוף הפניה למרשם.

במרשם יצינו טיב טקס הנישואין או התרת הנישואין, זהות מי שערך אותו, מועדו ומקומו. פרטי הרישום ייקבעו בתקנות. למשל: מעמד אישי: נשוי. העורך: פקיד הרישום (או: הרב פלוני מטעם הרבנות הראשית. או: הרב אלמוני מטעם התנועה המסורתית). פרטי הרישום יותאמו לצורכי הדתות והזרמים השונים, לפי בקשת נציגיהם. הותרו הנישואין ביותר מהליך אחד, ירשמו במרשם פרטי כל הליכי התרת הנישואין. המרשם יבחין בין מי שנישואיו הותרו (בליווי הפרטים) ובין מי שהתגרש על-פי סעיף 2. הוראות סעיף 6 בפרק "מרשם וגיר" – יחולו כאן.

9. המדינה תשתתף במימון מוסדות דתיים (עורכי נישואין, בתי דין) לפי היקף הנזקקים להם.
10. בעניין החזקת ילדים ידונו כל בתי המשפט ובתי הדין לפי העיקרון של טובת הילד. עיקרון זה יפורש על-פי השקפותיהם של מפרשיו.
11. כל בתי המשפט ובתי הדין מחויבים לעיקרון של שוויון ערך המינים. בתי דין דתיים יפעלו על פי דיניהם, ואלה יגברו על הוראות אחרות.
12. תבוטל ההכרה המשפטית הגורפת ב"דועים בציבור" ובזכויותיהם. זכויותיהם של מי שחיים יחדיו שלא במסגרת נישואין תוסדרנה בחוזים ובהסדרים מיוחדים לפי הצורך.
13. הוראות אלה יחולו על מי שנישא לאחר תחילתן. תיקבענה הוראות מעבר על מנת לקצר את משך הזמן של תחולת הסדרים משפטיים שונים על זוגות בישראל.

עיקרי דברי ההסבר של רות גביזון

הצעתנו בתחום המעמד האישי היא מהפכנית ומבטלת את המונופולין הדתי על ענייני המעמד האישי.

המצב הקיים ומגיעות בזכויות יסוד שהוא גורם להן

פגיעה ראשונה: הפגיעה החמורה ביותר היא כי שיטת המשפט הישראלית

איננה מאפשרת להינשא כחוק למי שאינו יכול להינשא על-פי חוקי העדות הדתיות המוכרות בישראל.

פגיעה שנייה: אף אם היו דיני הנישואין הדתיים מושלמים ומעניקים חירות מלאה ושוויון מלא לכול, עדיין היה המונופולין הדתי על נישואין ועל התרתם פוגע בזכויות יסוד. חוק מדינה הכופה על אדם, אף אם אינו רוצה בכך, לקיים טקס דתי, הוא חוק הפוגע בחופש מדת (פעילות דתית בניגוד לאמונה) ובחופש הדת (אם אותו אדם מעוניין להינשא בדרך המתחייבת מאמונה השונה מזו הנכפית עליו).

פגיעה שלישית: לשומרי מצוות אין אופציה ממשית לחיות יחדיו בלא קשר נישואין דתי. אין להם אפשרות לבחור בחיים של זוגיות, בלי לקבל את אישור המדינה.

פגיעה רביעית: בהלכת בבלי חייב בית המשפט העליון את דיני בתי הדין הרבניים להחיל גם עקרונות יסוד מסוימים של המשפט האזרחי. ולכן כאשר קיימת סתירה בין ההלכה הדתית לבין העקרונות האזרחיים עלולה להיגרם פגיעה בחופש הדת של הדיינים ואלה הבוחרים להתדיין בפניהם על פי דין תורה.

האם הפגיעות בזכויות היסוד ניתנות להצדקה?

מנגנון הבדיקה של חוקי היסוד מ-1992 מעלה כי קידום הלכידות של הקהילה היהודית הוא מטרה ראויה למדינת ישראל: העם היהודי מממש בה את זכותו להגדרה עצמית. לכן המונופולין האורתודוקסי בענייני נישואין וגירושין עונה על הרכיב הראשון (המקדמי) של דרישת המידתיות: הוא תורם באופן רציונאלי למטרה שהוא מבקש להשיג. אבל המונופולין האורתודוקסי אינו עומד במבחן הרכיב השני והמהותי: הפגיעה בזכויות היסוד "עולה על הנדרש". יש לה מחירים כבדים, מבחינת זכויות הפרט, מבחינה מערכתית, מבחינה תרבותית ואף מבחינה דתית.

עקרונות הצעתנו

מבחינתנו, מחד – הדמוקרטיה אינה מחייבת משטר נישואין 'עיור' דת ולאום; מאידך – היהודיות של המדינה אינה מחייבת ואינה מצדיקה מונופולין דתי, בוודאי מונופולין אורתודוקסי, על הנישואין. ההצעה מצביעה על כך שאפשר להציע שינוי שיצמצם את הפגיעה הממשית

בזכויות יסוד שיש בהסדר הקיים אך יהיה קשוב במידה מרבית ויש שיטענו – יותר מדוי) גם לאינטרסים הלגיטימיים של לכידות זהותית-תרבותית של קהילות דתיות בישראל.

שני הסעיפים הראשונים בהצעתנו מצמצמים את שלוש הפגיעות הראשונות בזכויות יסוד בהסדר הקיים שמנתי לעיל.

ההצעה מקבלת (סעיף 1) את העיקרון שאין לסייג מטעמים של דת או השתייכות לאומית או גזעית את הזכות להקים משפחה. היא מסתפקת בדרישות המוכרות כמעט באורח אוניברסלי: גיל, מונוגמיות, היעדר קרבת משפחה אסורה והטרסקסואליות.

כל המבקש להינשא בנישואין שהמדינה תכיר בהם חייב לבקש רישיון (סעיף 2). איננו מציעים להטיל חובה כללית להינשא רק לאחר קבלת רישיון, כך שעל-פי ההצעה, בני זוג רשאים להינשא בטקס דתי פרטי מבלי לבקש רישיון, והם ייחשבו 'פנויים' לצורך הדין האזרחי.

ההצעה מבטלת את האפשרות לשאת אישה שנייה, אפשרות שיש כיום לגברים יהודים שביט דין רבני נתן להם היתר מתאים לכך. היא קובעת איסור כללי על ביגמיה, שוויוני בין המינים.

השינוי הדרמטי של סעיף 2 אינו במה שיש בו, אלא במה שאין בו: ההסדר שאנו מציעים אינו דורש כי תהיה לנישאים בישראל כשרות להינשא על-פי דיני דת כלשהי.

בעבר היו הצעות לשינוי המצב המשפטי אך ורק עבור 'פסולי חיתון' (לא יהודים, כהנים וגרושות, ממזרים וכו'). הצעתנו אינה מטילה סטיגמה על פסולי חיתון ומעניקה חופש מדת לכל אזרחי המדינה.

מעמד קשרים חד-מיניים: אף על פי שגם לפי המצב הקיים לא מוכרים בישראל נישואין חד-מיניים, נשמעה טענה כי ההסדר המוצע באמנה בסעיף 2 פוגע במאבקם של זוגות חד-מיניים להכרה משפטית. זאת מאחר שההסדר המוצע מכיר באפשרות להינשא של מרבית הזוגות שאינם יכולים להינשא לפי המצב הקיים, ומשאיר 'בחוף' רק את הזוגות החד-מיניים. צריך להודות כי יש ממש בטענות האלה. אני עצמי סבורה כי הזוגיות הקבועה של זוגות חד-מיניים ממלאת עבורם פונקציות רגשיות חשובות וכי יש אינטרס חברתי חשוב בהכרה בתפקיד הזה

של קשר אינטימי ובמציאת דרכים לביסוסו וחיזוקו. יחד עם זאת לא השתכנעתי כי לזוגות כאלה יש 'זכות' לדרוש הכרה משפטית בזוגיות שלהם כבנישואין לכל דבר. מדובר בוויכוח תרבותי חשוב, אך לא בעניין משפטי הנגזר מזכויות יסוד.

יש לציין כי רוב מדינות העולם אוסרות על נישואין בין בני אותו המין. ארגוני חד-מיניים טוענים כי יש פה פגיעה בשוויון, שכן נשללת מהם, על בסיס לא רלוונטי כמו נטייה מינית, זכות היסוד להקים משפחה. אלא שיש כאן הנחת המבוקש: אי-אפשר לנצח בוויכוח הנורמטיבי הזה רק באמצעות האמירה שהבסיס אינו רלוונטי. זהו בדיוק לב המחלוקת. מובן שאיננו ממליצים על איסור יחסים בין בני אותו המין או על הגבלה משפטית של דרכים להסדרת הזכויות ההדדיות ביניהם.

גירושין על פי ההלכה – שיקול טובת הילד והחשש מפיצול העם: הסיפא לסעיף 2 קובע כי אדם ייחשב פנוי רק אם הוא פנוי גם לפי דינו הדתי. סיפא זה אינו קל עבור הציבור החופשי (ואף עבור חלק משומרי המצוות). יש שאמרו כי הוא אף מרע את המצב לעומת המצב הקיים בנושא זה. שתי סיבות לכך: **ראשית**, הכפייה הדתית 'חוזרת' בגירושין; **שנית**, נגרמות פגיעות בשוויון נוכח ההשפלה והקושי המעשי הנלווים לקבלת גט. **למרות חששות אלו, אני עומדת מאחורי ההסדר.**

ראשית, על הציבור החופשי להבין כי דרישת הגירושין על-פי ההלכה האורתודוקסית היא **קריטית** עבור שומרי המצוות. בלא קביעה זו, לא היה מנוס מניהול ספרי יוחסין עצמאיים. סביר להניח כי אז לא הייתה מושגת הסכמה לביטול המונופולין האורתודוקסי.

שנית, שיקול 'טובת הילד' תומך בהסדר המוצע. רק באמצעות ההסדר המוצע אפשר להבטיח כי אישה הנחשבת 'אשת-איש' על פי ההלכה לא תתחתן שוב. ילד הנולד לאשת איש מיהודי שאינו בעלה הוא 'ממזר' על-פי ההלכה. והמעמד של 'ממזר' יפגע אנושות בזכותו היסודית להינשא ויטיל עליו סטיגמה בעיני הקהילה הדתית הגדולה בישראל.

שלישית, ואולי אף חשוב יותר, החשש מפני 'פיצול העם'. מבחינתי, הטעם לדרישת הגירושין הדתיים אינו טעם דתי כשלעצמו, אלא הוא טעם תרבותי-לאומי. מטעמים אלו מותר לחברה להגביל את חירותם

של אותם מחבריה הנהנים מכך שהם חיים בחברה המשמשת להם בסיס להגדרה עצמית לאומית.

אנו מציעים כי בני הזוג יקבלו פרטים על כל הדרכים העומדות בפניהם להינשא (סעיף 3). בכך יש משום עידוד לפלורליזם הדתי והתרבותי, ואנשים יוכלו לבחור בחירה מושכלת בהסדר הנישואין ההולם אותם מקרב מכלול הסדרי הנישואין – אזרחיים או דתיים.

חשוב להדגיש כי אנו דוחים את התפיסה שלפיה על המדינה להכיר בטקס אזרחי בלבד. לזהות הדתית יכול להיות מקום חשוב ומוכר גם בזירות הציבוריות במדינה, כדוגמת טקס נישואין. מי שיבחר בטקס דתי לא יהיה חייב להיות חבר בקהילה דתית כלשהי לפני הטקס או אחריו (סעיף 4).

לא נראה לנו כי צריך לאפשר עקיפתם של השיפוטים הערכיים המרכזיים של חברה מסוימת באמצעות חיובה האוטומטי להכיר בשיפוטים כאלה של מדינה אחרת. עקרונית, נראה לנו כי קליטת מוסד נישואין מחו"ל תותר רק אם עקרונותיו מוכרים גם בארץ (סעיף 5). מי שרוצה לשנות את המצב המשפטי בארץ, ראוי שיתמודד עם המערכות הפוליטיות, הציבוריות והחברתיות בה.

הצעתנו פותרת גם את הבעיה שהביאה להלכת **בבלי** (הפגיעה הרביעית בזכויות היסוד בהסדר הקיים שמנתי לעיל). על פי הצעתנו (סעיף 6), בתי הדין ימשיכו, אם ירצו בכך, לפסוק על-פי דיניהם ועל-פי פרשנותם לדינים האלה, אך מי שיידון לפניהם יעשה זאת מתוך בחירה והסכמה. במצב זה נראה לנו כי נכון יהיה שבג"צ יראה בפסיקת בתי הדין הרבניים מעין בוררות המבוססת על הסכמת הצדדים, ולא תהיה לו עילה להתערב משום שעקרונות הפעולה של בתי הדין אינם נראים לו הוגנים.

המדינה תכיר גם **בהתרת נישואין אזרחית**, אם כי זו עלולה לא להספיק לצורך נישואין מחדש (סעיף 7). יודגש כי המהפכה היא גם סמנטית: 'התרת' נישואין היא ביטוי נייטרלי יותר מגירושין, ובוודאי מתאים יותר למצבים שבהם ניתוק הקשר נעשה דווקא מבחירת האישה.

מרשם הנישואין ישקף את ריבוי דרכי הנישואין והתרתם, אולם יקפיד על שקיפות שתאפשר להבחין בסוג הטקס שנבחר (סעיף 8).

ההסדר המוצע מאפשר אוטונומיה וחופש תרבות גם בעניינים כגון החזקת ילדים (סעיף 10) או הסדרים לגבי יחסי גברים ונשים (סעיף 11). כל בית

דין מחויב לעקרונות טובת הילד או לשוויון המיניים, אך פרשנותם תיעשה בכל מוסד לפי הנורמות הנהוגות בו ובקהילה שהוא משרת. ולבסוף, הכרה **גורפת** בידועים בציבור התפתחה מאחר שבני זוג רבים לא יכלו להינשא כחוק. בעקבות הצעתנו, נראה כי אין בה צורך לגבי מי שעתה יכול להינשא (סעיף 12). מי שאיננו יכול להינשא גם לפי הצעתנו – יוכל להסתמך על דינים אלו לפי הצורך.

עיקרי דברי ההסבר של יעקב מדן

מבוא

מאז קום המדינה היה הסדר הנישואין והגירושין על-פי ההלכה יסוד חשוב לשמירה מינימלית על אחדות החברה היהודית בישראל. מצד שני, קיים קושי לשמר את ההלכה בחברה הישראלית, בדמותה הנוכחית, וכן קיימת בעיה קשה של פסולי חיתון על-פי ההלכה, ויש צורך לתת לה מענה.

נראה כי הבעיות הקשורות בגירושין שלא על-פי ההלכה קשות לאין ערוך מאלה הקשורות בנישואין שלא על-פי ההלכה. **לכן, הצעתנו מבוססת על העיקרון שבתחום הנישואין ילך הצד ה'דתי' לקראת רעהו עד קצה גבול יכולתו, ובתחום הגירושין, ילך הצד ה'חילוני' לקראת רעהו באותה מידה.**

שיקולים שהביאו אותי לצדד בהצעה

בשלושים השנים האחרונות לא עלה מספר הזוגות הנישאים ברבנות, אף על פי שמספר הזוגות הנישאים בוודאי עלה, עם הגידול באוכלוסייה. רבים מאלה שאינם נישאים ברבנות חשים כי הטקס הדתי מכביד עליהם.

במצב החוקי כיום, אפשר 'לחלק' את הציבור לשלוש קבוצות. **קבוצה אחת:** בני זוג שלא מצאו לנכון לעגן את הקשר ביניהם ברישום של המדינה והסתפקו עד כה במעמד של ידועים בציבור. סביר להניח שעתה יפנו בני זוג אלו למסלול של נישואין אזרחיים, בעקבות ביטול ההכרה הגורפת במעמד של ידועים בציבור, ביטול שאנו ממליצים עליו.

קבוצה שנייה: בני זוג שאמנם אינם שומרי מצוות, אך יש להם יחס של כבוד למסורת ולמבנה המשפחה – ולכן בחרו עד כה בנישואין כדת משה וישראל. אני מעריך כי זו קבוצה גדולה. אני מאמין ומקווה כי גם לאחר הצעתנו ימשיכו בני הקבוצה לרצות להעניק לנישואין אופי דתי של ברית מחייבת ונצחית. אחרי הכול, זו מסורת אבותיהם – והם אינם עושים זאת מכפייה דתית, בוודאי לא לאחר הצעתנו.

קבוצה שלישית – קבוצת ביניים: בני זוג שנרתעו מקשר זוגי 'חוקי למחצה' של ידועים בציבור, ולכן נישאו על-פי ההלכה, אף על פי שאינם קרובים למסורת. עתה, יוכלו בני קבוצה זו לפנות לאפשרות של נישואין אזרחיים, שלא על-פי ההלכה. צר לי על קבוצה זו, אך אני מעריך כי הקבוצה אינה גדולה מאוד. יש לזכור כי גם מבחינה הלכתית, אין מדובר בהידרדרות לגילוי עריות, אלא בעברה על איסור פחות בחומרתו, של חיי זוג בלא קידושין מוסדרים.

הרווח העיקרי מהצעתנו לגבי קבוצת ביניים זו הוא רישום מסודר ושקוף לחלוטין (סעיף 8) של אופני הזוגיות השונים הקיימים בחברה היהודית הישראלית והיכולת להמשיך ולשרוד לדור הבא. ואני מקווה כי הוא ירצה להתחתן כדת משה וישראל, ולו מתוך שיקול של מסורת, בהיעדר כפייה דתית. המדינה לא תכיר בטקסי נישואין שנערכו בחו"ל, אם הם נוגדים את סעיף 2 להצעתנו (ראו סעיף 5), וכן ב'ידועים בציבור' (סעיף 12). מכל מקום, באמצעות הרישום המסודר, נוכל למנוע את הצורך בספרי יוחסין. על רעתם של אלה כבר עמדתי בפרק הקודם.

התרת נישואין אזרחית – מטרתה של התרה זו היא לאפשר למסורבת גט (לעתים בדרך הגובלת באלימות מצד בעלה) להתנתק מבעלה מכל בחינה וקשר פרט לקשר ההלכתי האוסר עליה להינשא לאחר. אני מקווה ומתפלל בכל לבי, שהתרת הנישואין האזרחית, שהסכמתי לה לאחר התחבטות קשה, לא תהיה מכשלה לפני האישה הפרודה, העלולה לשגות ולחשוב שהיא יכולה להינשא מכוחה. היא לא תוכל לעשות זאת, ודבר זה יובהר היטב לבני הזוג, אם אכן יינתן להם להתיר אזרחית את הנישואין.

רווח חשוב נוסף מהצעתנו הוא מענה לבעיית 'מרוץ הערכאות' הקשה (סעיף 6), כפי שבאה לידי ביטוי בפסק הדין בעניין בבלי, שעורר קשיים רבים.

סיכום עמדת'

בעיניי, ההישג העיקרי של הצעתנו, שלמענו הסכמתי לקפל דגלים יקרים וחשובים, הוא שאדם לא ייחשב פנוי אם אינו פנוי גם על-פי ההלכה, ואף אם היה נשוי בנישואין אזרחיים, וגם אם הותרו נישואיו בהתרה אזרחית. החשש מהרביית ממזרים, חלילה, בחסות החוק, מדריך את מנוחתני. **לטעמי, הרביית ממזרים היא אסון בשלושה מישורים: אישי, דתי ולאומי.**

במישור האישי: עקרון טובת הילד מחייב כי ההסדר החוקי יצמצם למינימום את החשש להיוולדות ממזרים, משום שהמחיר האישי שייאלצו לשלם הוא כבד מנשוא.

במישור הדתי: מאחר שלפי ההלכה זהו חטא שאין שיעור לחומרתו. **וחשוב מכול – במישור הלאומי:** נוכח החשש מהצורך בספרי יוחסין וסכנת הפילוג הלאומי.

פרק שלישי:

שבת

ההצעה

1. ברמת חוק יסוד ייקבע: השבת היא יום המנוחה הרשמי של מדינת ישראל.
2. משרדי ממשלה, מוסדות חינוך, מפעלי תעשייה, בנקים, שירותים ומוסדות מסחריים יהיו סגורים בשבת. איסור זה יחול על אזורים עירוניים כמו גם על קיבוצים, מושבים, או אם הדרך. מפעלים חיוניים, בתי חולים ושירותים חיוניים יקוימו במתכונת שבת, כנהוג היום.
3. זכותו של עובד לשבות בשבת. זכותו של עובד שאינו יהודי לשבות ביום המנוחה הדתי שלו. לא יופלה עובד שומר שבת בקבלה למקום עבודה או בקידום בה. בעל עסק עצמאי לא יעסיק עובדים בשבת. מקומות עבודה הפועלים בשבת יעסיקו אנשים בשבתות על בסיס של תורנות, ויאפשרו לשומרי שבת, במידת האפשר, תעסוקה ששכרה גבוה יותר במשך השבוע.
4. לא ייאסר על מסעדות ובתי בילוי לפעול בשבת, בהקפדה על מסגרות של מיקום ושל רעש מתאימים. על מספר מוגבל של חנויות מכולת קטנות, תחנות דלק ובתי מרקחת לא ייאסר לפעול בשבת. זיכיון לפעולה בשבת יכול שיינתן על בסיס תורנות, ויותנה באגרה מיוחדת. מסעדות, מוזיאונים ומקומות בילוי אחרים הפתוחים בשבת ישבתו יום אחר בשבוע. פרטי ההסדרים ייקבעו ויוגדרו בידי ועדה מוסמכת מטעם הרשות המקומית.
5. נתיבי תחבורה יישארו פתוחים כל שעות היום וכל ימות השבוע. ביישובים או שכונות שרוב מכריע של תושביהם שומרי שבת, או במקומות אחרים שבהם חשיבות מיוחדת להגבלת תנועה לזמן מסוים, יכול שנתיבי תנועה ייסגרו למשך השבת או חלקים ממנה, לפי החלטה מוסמכת של

- הרשות המקומית. רשויות מקומיות וציבוריות רשאיות לנקוט צעדים במטרה לצמצם את היקף תנועת כלי הרכב בשבתות במקומות מסוימים. נתיבי תנועה עורקיים לא ייסגרו מטעמי שמירת שבת.
6. תתאפשר תחבורה ציבורית בשבת בצורה מופחתת ומוגבלת, על מנת לאפשר תנועה לנזקקים לה, ולשמור ככל שניתן על צביונה של השבת בפרהסיה ועל הגבלת הצורך לעבוד בה. תישקל הפעלת התחבורה הציבורית בשבת בידי זכיינים מיוחדים ובאמצעות כלי רכב קטנים (כגון מיניבוסים).
7. מוסדות מסחריים שרצונם בכך יוכלו לפעול במוצאי-שבת, ולהאריך שעות פעילותם במשך השבוע.
8. יינקטו צעדים על מנת להקל על בילוי בשבת כגון ביקור במוזיאונים, גני חיות או גנים לאומיים, או השתתפות באירועים, בצורה שאין בה חילול שבת (כגון אפשרויות לרכישת כרטיסים מוקדמת).
9. תיבדקנה דרכים להעברת אירועים ספורטיביים ואחרים, שנהוג לקיימם בימי שבת, ליום חול.
10. ייעשה מאמץ מקיף להעביר את המשק כולו לשבוע עבודה בן חמישה ימים, כך שתתאפשר פעילות חברתית, משפחתית, ספורטיבית ותרבותית משותפת גם מעבר ליום השבת על אופיו המיוחד. עובד הנדרש לעבוד בשבת לא יידרש לעבוד גם ביום המנוחה הכללי האחר.
11. שמירת שבת בצה"ל תידון במסגרת דיון כללי במסגרת הצבאית.
12. ההסדרים לגבי שבת לא יחולו על מועצות מקומיות שרוב תושביהן אינם יהודים.
13. נציגים ישראלים רשמיים בחו"ל לא יקיימו פעילות דיפלומטית רשמית בשבת ובמועדי ישראל, ולא יחללו שבת בפרהסיה אגב פעילותם הרשמית.
14. פרטי ההסדרים, קביעתם של מוסדות חינויים ומתכונת שבת, זיהויים של עורקי תחבורה ראשיים, הסדרי תחבורה ציבורית ומגבלות מקום ורעש לפעילות בשבת ייקבעו על-ידי

ועדות מיוחדות. להסדרים ברמה הארצית, תורכב הוועדה בידי ראש הממשלה. להסדרים מקומיים תיקבע הוועדה על-ידי ראש המועצה המקומית ושר הפנים, בהתייעצות עם נציגי כל הסיעות ברשות. הסדרים לעניין יום סגירה חלופי לשבת ושעות פתיחה מוגברות ייקבעו בתקנות או בחקיקת משנה עירונית.

15. הסדרים אלו ייאכפו בצורה קפדנית ושיטתית על מנת לשמור אפקטיבית על דמות הפרהסיה בשבת.

16. בהצעה זו איננו עוסקים בפירוט בכל הסדרי השבת הקיימים. אנחנו ממליצים כי הסדרים אלה ייבדקו מחדש לאור העקרונות של הצעותינו.

עיקרי דברי ההסבר של רות גביזון

הסכמתי, כחופשייה, להגבלות מסוימות בשבת, אינה נובעת מכפייה דתית. הטעם שלי להסכים – בהיותי אישה יהודייה חופשייה החיה במדינה שרוצה לשמור את תרבותה הציבורית יהודית-עברית – הוא רצוני העצמאי בביטוי בולט ומשמעותי של ייחוד השבת בפרהסיה הישראלית. אני מקבלת לכן, שיש פה הגבלת חירות מטעמים תרבותיים. עליי להודות כי ההצעה בעניין זה היא פטרנליסטית.

לטעמי, להסדר יש יתרונות רבים מבחינת הציבור החופשי. מעבר להישג המרכזי – משא ומתן ויצירת מסגרת הסכמה מחוץ לבתי המשפט – יש **חמישה הישגים מרכזיים לציבור החופשי:**

הראשון – ההבהרה כי המחלוקות בין שומרי מצוות וחילוניים בענייני שמירת שבת בישראל אינן הלכתיות, אלא תרבותיות.

השני – ההסכמה המפורשת כי הסדרי השבת אינם מיועדים לכפות שמירת שבת.

השלישי – ההסכמה לעיקרון שגם מי שאין לו רכב פרטי זכאי לחופש תנועה בשבת (סעיף 6).

הרביעי – ההכרה המפורשת שפעילות של מסעדות ומוסדות בילוי בשבת אינה דבר חריג, אלא מתבקשת נוכח אופייה של השבת (סעיף 4).

החמישי – העברת החלטות על דמות השבת ביישוב או בשכונה לתושבים ונציגיגיהם, כך שלא יהיו קרדום לחפור בו בידי פוליטיקאים (סעיף 14).

נכון, האדם החילוני ייאלץ אמנם לארגן קצת אחרת את קניותיו, ולא לערוך קניות בשבת (מעבר למעט מרכולים שיהיו פתוחים), אבל לטעמי הפסדו של טורח זה קטן בהרבה משכרו.

האומנם יש בהסדר המוצע פגיעה בחירויות יסוד? אני דוחה את הטענה שהגבלת עיסוק בשבת, העולה מהצעתנו, מנוגדת לחוקי היסוד כי היא פוגעת בחופש העיסוק, בחירות הפעולה ובחופש הקניין. זכויות חוקתיות חשובות אלו אין פירושן חופש לקיים פעילות עסקית שבעה ימים בשבוע או 24 שעות ביממה. הגבלה מטעמים של אכיפת יום מנוחה כללי נעשית למטרה ראויה. להערכתי, ההגבלות המוזכרות בהצעה אינן במידה העולה על הנדרש. ייתכן כי יהיו כאלה שלא יסכימו לרכיב כזה או אחר של ההגבלות, אך טיעון חוקתי גורף אין כאן.

האם נכון לקיים יום מנוחה כללי אחר? קיימת טענה שבחברה רב-תרבותית יש לבחור יום מנוחה 'ניטרלי' מבחינת הדת, כדי לסייע בגיבוש האומה האזרחית. ייתכן שמבחינה עקרונית זהו אכן פתרון נכון לחברות רב-תרבותיות חזקות, אלא שזה אינו פתרון הנראה הולם למדינה היחידה בעולם שיש בה רוב יהודי ואשר הוקמה כדי לאפשר ליהודים לחיות בחברה היחידה בעולם שבה יש תרבות ציבורית יהודית-עברית.

ולסיום, לטעמי יש בהצעה יתרון גם מבחינת שומרי המצוות: הם אינם נדרשים לאשר או להכשיר פעילותם של אחרים בשבת, אלא רק לקבל כי מסגרת החוקים המשותפת אינה מיועדת לאכוף את מצוות הדת על מי שאינו חפץ לשמרן.

עיקרי דברי ההסבר של יעקב מדן

חשיבות השבת בעיני הציבור הדתי ברורה. בעיני הציבור החילוני, עשויים להיות לשבת לפחות שלושה ערכים:

הראשון – מנוחה מהמרץ היום-יומי של החיים, אחר הכסף והפרנסה; **השני** – ביטוי מרכזי לזהות היהודית בכלל, לאו דווקא זהות דתית. גם אחד העם, הוגה דעות ציוני חילוני מובהק, ראה בשמירת השבת ערך

לאומי וטבע את האמרה: "יותר מששמרו ישראל על השבת שמרה השבת על ישראל";

השלישי – ויתור הדדי בתחום השבת, שהיה מאז ומעולם סלע מחלוקת בין הדתניים והחילוניים, עשוי להיות דווקא פתח לאיחוי מחודש של החברה הישראלית.

בהיותי שומר מצוות, מוסכם עליי שערכי קיומה של השבת במישור הציבורי אינם יכולים לבטל, לפחות מבחינה מעשית, את הערך של כיבוד חופש הפרט לנהוג על-פי דרכו ואמונתו בשבת, או בכל תחום אחר השנוי במחלוקת (סעיף 4). עם זאת, אינטרסים כלכליים של גופים מסחריים יידחו מפני השבת – ומפעלים ומוסדות מסחריים יהיו סגורים בשבת (סעיף 2).

על מנת למנוע הפליית שומרי מצוות שכירים או עצמאיים, ביחס לחופשיים, קבענו כי כעיקרון לא יועסקו עובדים בשבת – ובמקומות עבודה הפועלים בשבת, כגון מקומות בילוי, המפורטים בסעיף 4, תיעשה ההעסקה בשבת על בסיס תורנות (סעיף 3).

כאשר ניסחנו את ההצעה בעניין השבת עמדו לנגד עיניי שלושה עקרונות:

העיקרון הראשון – נטיעת האמונה בלב הציבור שיש פתרון שאינו דורסני וכוחני, למלחמת העד בין שומרי מצוות לחופשיים בישראל. אני מרחיב בכך גם בפרק העקרונות.

העיקרון השני – להימנע ככל האפשר מאיסור של נתינת מכשול לפני אחרים. משמע: אין באמנה כל היתר או כל הבעת סלחנות כלפי חילול שבת. כל שהאמנה עושה הוא צמצום ההתערבות של המדינה בהגבלות על השבת. לכן, לעניות דעתי, הצעתנו אינה מעוררת בעיה הלכתית מובהקת. **העיקרון השלישי** – לבחון את פגיעת הצעתנו בצביון השבת, לא רק על רקע דמותה האידיאלית של השבת, אלא על רקע המציאות הקיימת. ואכן, המציאות נמדדת בשני מישורים: המצב ברחוב משקף את ההווה – וכבר כיום יש חילול שבת בהיקפים רחבים; המצב בבתי-המשפט משקף את העתיד לבוא – ופסיקות בתי-המשפט מבשרות מגמה של התרחבות חילול השבת.

אני מודע לחששות מפני העתיד לבוא, אם תאומץ ההצעה בעניין השבת (המחיר הכבד, במונחי שמירת שבת). שקלתי אותם היטב, ומנגד בחנתי את החשש מפני עתיד שבו אין אנו עושים דבר כדי להגיע להסכם עם החילונים ונותנים לדברים להתגלגל מעצמם. החששות כבדים בשני המצבים. אני סבור שהחששות בהשאת המצב כבדים ומוחשיים יותר.

פרק רביעי:

סוגיות נוספות

א. מועצות דתיות

ההצעה

1. תוקם רשות ארצית לסיפוק שירותי דת ליהודים. תקציבה ייקבע בחוק, ויועבר על-ידי משרדי הפנים והדתות. הפיקוח עליה יהיה משותף לשני המשרדים.
2. היקף השירותים שיינתנו על-ידי רשות זו ייקבע בחוק. השירותים יינתנו בהתייעצות עם הרבנות הראשית ועם הרבנות המקומית. שירותים לזרמים הלא-אורתודוקסיים ולחילוניים יינתנו על-פי כללים מיוחדים שייקבעו. שירותים אלה לא יהיו כפופים לרבנות. הם יתקצבו על-ידי הרשות, על-פי היקף שירותי הדת הנדרשים על-ידי הקבוצות השונות. כל השירותים יהיו בפיקוח של מבקר המדינה.
3. עובדי הרשות הארצית ייבחרו במכרז לתקופת כהונה של שש שנים. קריטריונים לקבלתם יהיו מקצועיים-ניהוליים בלבד. המועמדים לאיוש התפקידים יקבלו אישור מוקדם מן הוועדה לפיקוח על המינויים בשירות הציבורי. הרשות תעסיק עובדים כנדרש לצורך הספקת השירותים. על עבודתם ועל בחירתם יחולו הוראות שירות המדינה.

עיקרי דברי ההסבר של רות גביזון ויעקב מדן

להבנתנו, עיקר תפקידן של המועצות הוא סיפוק שירותים לאזרח, בין דתי ובין חילוני, ובלא כל קשר לזרם שהוא משתייך אליו. להערכתנו, המאבקים העקרוניים על סמכותה של ההלכה והמאבקים האחרים על אף כל חשיבותם, אין להם עניין ישיר עם תפקידן המוגדר של המועצות הדתיות – וככל שנרחיק בין השניים, כן ייטב. לכן, לדעתנו, על העובדים באספקת שירותי הדת להיות כפופים לתקנות המתאימות ולקבל הנחיות

מן הרבנים האחראים. יש לנו עניין רב בכישוריהם וביושרם, ופחות בהשתייכותם הקהילתית ובהשקפת עולמם הדתית או החילונית. כמו כן, יש לנו עניין להרחיק את הסמכויות והפיקוח על התקציבים של שירותי הדת מן הרשות המקומית, ולמנוע בכך מוקד חיכוך אפשרי – אידיאולוגי וכספי – שכן, על-פי ניסיון העבר, נזקו בצדו. מסיבות מובנות, עיקרנו את הזיקה בין התקציב שנועד לסיפוק צורכיהם הדתיים של אלו שאינם רואים עצמם כפופים לרבנות הראשית לישראל לבין הנחיותיהם של רבנים המשתייכים אליה.

ב. כשרות

ההצעה

1. מדינת ישראל תדאג לשקיפות מרבית ומלאה בנושא כשרות של העוסקים במוצרי מזון והכנתו. הונאה בכשרות תוגדר כעבירה חמורה. ייעשה מאמץ מיוחד להגברת האכיפה היעילה של האיסור.
2. מטבחים ציבוריים בישראל המשרתים גם את המגזר היהודי (כגון בצה"ל, בבתי ספר, במשרדי ממשלה ובבתי חולים) יהיו כשרים.
3. תוקם רשות ארצית לרישוי בענייני כשרות. חבריה ימונו על-פי שיקולים מקצועיים-ניהוליים, באישור הרבנות הראשית ובפיקוח נציב שירות המדינה. מקורות מימונה יהיו עצמאיים – אגרות שתשולמנה על-ידי יצרני המזון ומשווקיו. האגרות תהיינה תחת פיקוח. "כשרות" בפעולת הרשות הארצית תגדיר מזון ומרכיביו המותרים באכילה על-פי ההלכה היהודית הנגזרת מן ה"שולחן ערוך".
4. לא תינתן למפעל או למוסד תעודת כשרות שלא על-ידי הרשות או על-ידי גוף שהוסמך לכך על ידה. משגיחי הכשרות ומפקחי הכשרות יועסקו על-ידי הרשות או על-ידי הגופים שיאושרו על ידה.
5. הרשות תהיה מוסמכת לפרט רמות שונות של כשרות, ולהנפיק אישורים ותעודות כשרות בהתאם.

6. הרשות תאשר לגופים אחרים להוציא תעודות כשרות על-פי מנהגיהם. אישור כזה יינתן למי שיפרט בכתב את רשימת דרישותיו לכשרות, יציג מערך פיקוח עליהן, וינפיק תווי כשרות או תעודות המזהות במפורש ובבירור את זהות הגוף מעניק ההכשר. על מנת למנוע הטעיה, תעודות הכשרות תעוצבנה כך שיקל להבחין ביניהן. בין הגופים שיוסמכו להוציא תעודות כשרות משלהם יהיו גופים רפורמים וקונסרבטיבים. הרשות תעמיד לגופים האחרים שיאושרו תקציב למימון פעולותיהם מתוך תקציבה היא.
7. על רשות הכשרות ייאסר לערב שיקולים זרים במתן ההכשר או בהשגחה על כל גוף המספק מזון ללקוחותיו. כגון: למנוע אישור כשרות בשל קיום טקס נישואין רפורמי באותו אולם וכד'. חילול שבת במטבח באולם חתונות עשוי להיות עילה אמיתית להימנעות ממתן הכשר.
8. נציגיה הרשמיים של מדינת ישראל יהיו חייבים להימנע מאכילת אוכל שבעליל אינו כשר בסעודות רשמיות בתפקיד.
9. אין אנו רואים צורך לשנות את הסדרי יבוא בשר הטריפות הקיים.

עיקרי דברי ההסבר של רות גביון

אין מחלוקת שצריכים להיות הסדרים שיאפשרו לאדם שומר כשרות לעשות זאת. מבחינתי, השאלה היחידה היא מדוע כשרות צריכה להיות עניין ציבורי של המדינה. יש לכך, לטעמי, שלוש תשובות.

ראשית, במצבי פעילות משותפת, הפרדה עלולה לגרום לבזבוז ולמידור בין חלקי האוכלוסייה. קיים צורך במערכת מזון אחת, וזו חייבת להיות כשרה. ריבוי הזרמים ביהדות מחייב כי מערכת המזון תהיה כזו שאינה מדירה את האורתודוקסים (סעיפים 1 - 3).

שנית, גם בחו"ל ישנם הקשרים שהכשרות חשובה בהם. כשם שהנציגויות של ישראל בעולם אינן פועלות בשבת, כך ראוי כי ישמרו על הכשרות (סעיף 8).

שלישית, הונאה בכשרות היא מרמה. אם כוחו של המשפט מופעל נגד הונאה בפרסום, אין סיבה שלא להפעילו נגד הונאה בכשרות (סעיף 1). גם כאן, הצעתנו מתירה במפורש אפשרות להסדרי כשרות שונים המשקפים עמדות של זרמים שונים ביהדות, והמטרה המרכזית היא שקיפות ומניעת הטעיה.

עיקרי דברי ההסבר של יעקב מדן

הצעתנו מדגישה (סעיפים 1, 3 ו-4) את חשיבות השקיפות המלאה בענייני כשרות, קובעת כי ההונאה בכשרות היא עברה חמורה וממליצה לקיים מאמץ מיוחד לאכיפה יעילה בתחום הכשרות. בהתחשב ב'חופש הצלחת' של כל אדם, החופש לאכול ככל העולה על דעתו, חשוב לדעתי להימנע מלאסור יבוא מצומצם של בשר טרפות, ובכלל זה בשר חזיר. לטעמי, היה מקום לאסור גידול חזירים בארץ-ישראל, וזאת, מתוך שיקולים לאומיים, לאו דווקא דתיים. לא הגענו בנקודה זו להסכמה – והנקודה תישאר פתוחה לדיון ציבורי.

ג. פתולוגיה והשתלת אברים

ההצעה

בנושא זה מתקיים דיון רצוף בין רכיבים שונים בחברה הישראלית, והוא אף בא לידי ביטוי בחקיקה הקיימת. חוק האנטומיה והפתולוגיה, התשי"ג-1953, על שינויו, וכן חוזר מנכ"ל משרד הבריאות בעניין קביעת רגע המוות, משקפים בדרך כלל הסכמה סבירה, ולא ראינו לנכון לשנותה.

ד. קבורה

ההצעה

1. בישראל יתקיימו בתי קברות דתיים ואזרחיים.
2. בתי הקברות הדתיים הקיימים במגזר היהודי יישארו בחזקת הקבורה היהודית על-פי ההלכה.

3. הקצאת שטחים לבתי קברות בעתיד תיעשה על-פי הביקוש היחסי, תוך כדי יצירת אפשרות לקבורה אזרחית בכל חלקי הארץ.
4. תתאפשר הקמת חברות קבורה אזרחיות ואחרות, שתוכלנה לנהל טקס קבורה לפי בחירת הנפטר או בני משפחתו. המדינה תשתתף במימון שירותים אלה במקביל למימון שירותי חברה קדישא הקיימות.
5. ככל שתגדל האפשרות של בחירה ממשית בין סגנונות קבורה, כך תפחת ההצדקה להתערבות בג"צ בהוראות הקבורה בבתי הקבורה הדתיים.
6. החוק הקיים יתוקן בצורה שתאפשר קבורה חלופית גם במקרה של העדר בחירה מצד הנפטר, אם אין מחלוקת בין קרוביו מדרגה ראשונה, ובהעדר טעמים של אינטרס ציבורי להעדיף את הקבורה ההלכתית.
7. ייקבע במפורש כי בבית קברות אזרחי ייקברו מי שאינם זכאים להיקבר בבית קברות אחר, גם ללא כל הבעת רצון מצדם.
8. המצב המשפטי הקיים יוסבר לציבור וכן יובהר לו כי תנאי יעיל למימוש הזכות לקבורה חלופית (לא דתית בבתי הקברות הקיימים) היא הבעת רצון מצד הנפטר (או קרוביו).

עיקרי דברי ההסבר של רות גביזון*

רוב הסעיפים בהצעתנו מדברים בעד עצמם. הסעיף השישי הוא הסעיף העיקרי שיש בו חידוש לעומת החוק הקיים ויש בו חיזוק לעקרון הבחירה בקבורה הולמת, לעומת ברירת המחדל הדתית הקיימת כיום. אנו מציעים כי קרוביו מדרגה ראשונה של הנפטר יוכלו לבחור בקבורה האזרחית, אף אם הנפטר לא הביע רצונו בה באופן פעיל. אין היום מודעות ציבורית לזכות לבחור, בצוואה למשל, בקבורה החלופית. יש להניח כי ברוב המקרים, אם אין מחלוקת פנים-משפחתית לגבי סוג הקבורה שהנפטר היה רוצה בו, רצון המשפחה ישקף את רצון המת, ויש לכבדו. אם יש מחלוקת, ראוי לקבור את המת על-פי ברירת המחדל, היא הקבורה היהודית המסורתית.

* יעקב מדן לא חיבר דברי הסבר בנושא הקבורה.

ה. תפילה ברחבת הכותל

ההצעה

1. רחבת הכותל המערבי והאזור הסמוך לה הם אתרים בעלי משמעות דתית ולאומית ליהודים.
2. יש לאפשר נגישות כללית לרחבת הכותל למעוניינים בכך, בד בבד עם שמירה על הסדר הציבורי ועל כללי התנהגות התואמים את אופיו של המקום.
3. הסמכות להכריע לגבי התנהגות התואמת את אופיו של המקום תופקד בידי אדם או רשות (להלן: "הגוף המוסמך") שיוסמכו על-ידי השר לענייני דתות והשר לביטחון פנים. במקרה של מחלוקת, יכריע לגבי הפקדת הסמכות ראש הממשלה.
4. הגוף המוסמך יפעל מתוך רגישות לשלום הציבור ולחופש הפולחן והדת של הכול. אין בהחלטות הגוף המוסמך משום נקיטת עמדה לגבי הלגיטימיות של סגנון תפילה או צורת התנהגות אלה או אחרים. החלטות הגוף המוסמך לעניין זה לא תהיינה נתונות לביקורת שיפוטית.

למען הסר ספקות מודגש כי החלטה של הגוף המוסמך שרחבת התפילה הנוכחית של הכותל תיחשב כבית כנסת הנוהג לפי מנהגים אורתודוקסיים אינה פוגעת באופן בלתי סביר בחופש הפולחן של מי שחפץ להתפלל בדרך אחרת. הצעה אפשרית, לדעתנו, היא הבחנה בין החלק הקדמי של רחבת הכותל, המשמש כבית כנסת, שבו ניתן לדרוש תפילה כמנהג המקום (האורתודוקסי) ובין החלק המרוחק יותר שלה, שבו מתקיימים טקסי ההשבעה של צה"ל, ואשר בו ניתן גם לקיים תפילות בנוסחים אחרים. אולם להצעה זו שלנו אין ייחוד, שכן עיקרה של ההכרעה הוא בכך שתתקבל במנגנון נכון של קבלת החלטות, שייקח בחשבון את השיקולים כולם.

עיקרי דברי ההסבר של רות גביזון

סוגיית תפילת הנשים בכותל היא מקרה מובהק של קונפליקט בין תפיסות מנוגדות. ההסדר המוצע אינו נוקט עמדה מפורשת, לגופו של עניין, בשאלה הספציפית אם מותר לנשות הכותל (או לכל קבוצה אחרת) להתפלל בכותל כדרך. הוא קובע רק כי יש חובה לאפשר נגישות כללית למקום וכי אפשר להגביל את מה שמותר לעשות בו, בין משיקולי סדר ציבורי ובין משיקולים הקשורים באופיו של המקום. הצענו למנות גוף מוסמך שיהיה אחראי להכרעה בעניין התנהגות התואמת את אופיו של המקום. סעיף 4 קובע מפורשות כי הגוף המוסמך אינו מקבל שיקול דעת בלתי מוגבל. נאמר במפורש כי הגוף רשאי (וחייב) להביא בחשבון שיקולים של שלום הציבור, אבל גם שיקולים של חופש הפולחן והדת של הכול. אנו מבהירים גם כי החלטה **שרחבת התפילה הנוכחית** תיחשב בית כנסת אורתודוקסי (להבדיל מרחבת הכותל כולה, המשמשת גם לאירועים בעלי משמעות לאומית שאינה דתית) אינה פגיעה בלתי מוצדקת בחופש הפולחן. כל עוד תהיה החלטת הגוף המוסמך במסגרת אילוצים אלה של סמכותו, לא תהיה עליו ביקורת שיפוטית.

עיקרי דברי ההסבר של יעקב מדן

יש לי מה לומר בנושא הכאוב של נשות הכותל והפיכת העמידה לפני ה' לדגל של מאבק ציבורי על שוויון זכויות האישה. אך לא אכתוב דבר בנושא זה.

בשתיקתי זו אביע את מחאתי על מה שאני רואה בו חוסר צדק משווע – מצד אחד גופים דתיים מוכנים להרים קול מחאה וזעקה על העוול הנעשה לדעתם ברחבת הכותל על-ידי נשות הכותל או נציגי היהדות המתקדמת, ומצד שני הם שותקים בענווה מול גזרות הממשלה, המשטרה ובתי המשפט המשתיקים בכוח כל מחאה על העוול הנעשה בהר הקודש עצמו בהרס שרידי המקדש, בקבורת מתים על ההר, במניעת יהודים מלהיכנס אליו וביצירת חזקה מוסלמית עליו.

ההצעה

1. עקרונות פעולתו של צבא ההגנה לישראל צריכים לבטא את הקשר העמוק בין קיומו של הצבא ובין דמותה של המדינה. אנחנו מברכים על השינוי בקוד האתי של צה"ל, המבהיר כי צה"ל הוא צבאה של מדינת העם היהודי.
2. בצה"ל משרתים בכפיפה אחת חיילים יהודים ולא יהודים, חיילים בעלי זיקות שונות למצוות דתם. על צה"ל להבטיח כי חיילים שומרי מצוות (מכל הדתות ומכל הזרמים) יוכלו לשרת בדרך שתאפשר להם את שמירת מצוות דתם.
3. לא יחויב חייל בפעילות דתית שאינו מעוניין בה. כלל זה לא יחול על פעילות חינוכית כללית המדגישה ערכים לאומיים. הצבא צריך לגבש עמדה לגבי פעילות "פרטית" במסגרתו.
4. **כשרות:** חובה על צה"ל להקפיד שהמזון המוגש על-ידיו לחיילים יהיה כשר, ושלא יהיה שימוש הפוסל את כלי הבישול ואת כלי האוכל המשותפים לשימושם של שומרי כשרות. יש להקדיש מאמץ להסברת חשיבותו של העניין ולאכיפתו הטובה. יש לחשוב גם על פתרון לצורכי כשרות מיוחדים למהדרין.
5. **שבת:** נושא זה מחולק לסעיפי משנה רבים:
 - א. **בישול ומטבח:** הבעיות כאן דומות בעיקרן לבעיות הכשרות, שהוזכרו לעיל.
 - ב. **נסיעת כלי רכב:** העיקרון המוסכם הוא כי פעילות המתחייבת מצורכי הביטחון מותרת, בעוד פעילות מחללת שבת שאינה כזו אסורה. יש להקפיד על אכיפתו.
 - ג. **ביקורי הורים:** מומלץ להתיר ביקורים אלו על-פי שיקול דעתו של המפקד.
 - ד. **התנהגות הפרט:** אין כל גורם מעשי המחייב את הפרט לשמור שבת, גם ברשות הרבים הצבאית. יש להשאיר את המצב כפי שהוא.
 - ה. פעולות מבצעיות שאינן חיוניות בשבת לא ייעשו בשבת.

6. מפעלי הוועד למען החייל (ברכיות, בידור וכד') ומפעלי יחידת השיקום (בתי הלוחם ומתקניהם, פעולות למען נכי צה"ל וכד'): יישמרו שעות, פעולות וזכויות עבור שומרי המצוות בהתאם למספרם (כגון: שעות נפרדות בבריכה ובחדרי הכושר, פעילויות אחרות המוגבלות בהלכות צניעות, שבת וכד').
7. **פתיחת תפקידים נוספים לבנות:** אנו ממליצים למצוא פתרונות שיגשימו שוויון לנשים ובלבד שלא יפגעו ביכולתם של חיילים שומרי מצוות לשמור את הלכותיהם, ובלי להכניס אותם לקונפליקטים קשים ומיותרים ובלא לפגוע ביכולתם לשרת בכל מקצוע צבאי ובכל סוג יחידה.
8. **שירות לאומי לבנות:** יורחב כאפשרות גם לבנות חילוניות במקום השירות הצבאי ולתקופת זמן המקבילה לשירות הצבאי. זכויות הבנות בשירות הלאומי או האזרחי תשווינה לאלה שבשירות הצבאי. לבנות חרדיות יוצע הסדר נפרד ובהסכמה.
9. **שוויון בשירות צבאי לבנים:** המצב השורר היום בצה"ל, בשירות הסדיר ובשירות המילואים, משקף אי שוויון בולט במילוי חובת הגיוס למדינה בין איש לאיש ולעתים בין מגזר למגזר. הפתרון הראוי צריך להימצא בדרך של משא ומתן ופשרה, ושל הסדרים הדרגתיים. המטרה בסופה של הדרך צריכה להיות הסדר שוויוני מבחינת ההתגייסות של קבוצות באוכלוסייה להשתתפות בנטל הביטחוני ובנטל חברתי.
10. **הרבנות הצבאית:** המוסד בצבא האמור לטפל בסוגיות אלה הוא הרבנות הצבאית. אנו ממליצים כי מינוי הרב הצבאי לצה"ל יהיה ענייני ועצמאי על מנת לאפשר לו למלא את תפקידו היטב.
11. אנו מברכים על המגמה לעגן בחוק, ולהגדיל, את זכויותיהם של המשרתים בצה"ל והמתגייסים לשירות מילואים פעיל.

עיקרי דברי ההסבר של רות גביזון

שוויון ושילוב נשים: מאבק הנשים נגד הדרתן הוא מאבק מוצדק, אך יש לזכור כי המאבק אינו נגד הדת. לצערי, הדרת הנשים בישראל היא

לעתים עניין תרבותי, חברתי וכלכלי לא פחות משהיא עניין דתי. עם זאת, יש להתריע מפני הנטייה לקפוץ למסקנה כי הדרך היחידה הנכונה לטיפול בדפוס ההדרה של העבר היא אכיפה גורפת של 'עיוורון זהות מגדרית'. שילוב נשים ביחידות מבצעיות שמשרתים בהן בחורי ישיבות עלול לעורר מתחים פיזיים ורגשיים העלולים לחבל בעילות המבצעית של יחידות (מתחים שהרב מדן עומד עליהם להלן). לדעתי, זהו שיקול לגיטימי היכול להצדיק יחידות נפרדות (אך שוות) לגברים ולנשים (סעיף 7). האם אנו רוצים לעודד במו ידינו את בחורי ישיבות ההסדר ללכת לנח"ל החרדי?

גיוס תלמידי הישיבות: עקרונית, צריך להיות צדק בחלוקת נטל של ביטחון ושל עבודה. עדיף בעיני הפתרון של חקיקה לזמן קצוב של המלצות ועדת טל (אולי משופרות, אך מוסכמות), על מנת להתחיל להניע את התהליך ההדרגתי של שילוב חרדים בשירות צבאי ולאומי, על פני שמירת הסטטוס קוו, שרק מגדילה את היקף הבעיה. מצד שני, הסטטוס קוו עדיף מחקיקת בזק לגיוס חובה עכשיו. להערכתי, זו לא תביא גיוס מיידי, הן בשל התנגדות החרדים והן בשל היעדר תשתיות קליטה ועניין מצד הצבא. חקיקה כזו תביא רק ביזוי החוק והקשחת העמדות של הצדדים (סעיף 9).

עיקרי דברי ההסבר של יעקב מדן

בתקופה האחרונה השתנו במידה ניכרת לטובה דפוסים בפעולתה של הרבנות הצבאית, ואני מברך על כך, כיוון שבמשך שנים ארוכות היא התנהלה תוך בחישות פוליטיות, שאך פגעו בפעולתה. אני מעוניין להרחיב את הדיבור בנושא כאוב: פתיחת מקצועות השדה בפני נערות. לא אביע כאן את דעתי על הקשר הכללי בין שוויון זכויות ושוויון כבוד בין המינים, שהם לדעתי ערכים חשובים מאין כמותם, לבין שוויון תפקידים, לבוש והופעה בין המינים. לדעתי, קובעי סדר היום הציבורי בחברה הישראלית לא נתנו די את דעתם להבדל שבין שני ה'שוויונים' ויצאו מהנחה מוטעית מאוד של זהות ביניהם. היחידות המעורבות עלולות להביא ומביאות בפועל לעברה של החייל שומר המצוות על איסור ייחוד

בין גבר לאישה (למשל: שמירה משותפת). אני סבור כי אפשר להקים יחידה מעורבת, ויתר היחידות תהיינה של בנים בלבד. לסיום פרק זה, בהצעתנו בירכנו על השינוי בקוד האתי של צה"ל, שהבהיר כי צה"ל הוא צבא מדינת העם היהודי (סעיף 1). תוספת זו מחדדת את מחויבות צה"ל להגן בכל מחיר ובלא תנאי על קיומו של העם היהודי בארצו היחידה עלי אדמות ועל מחויבותו לכל יהודי בכל מקום שיהא.

פרק חמישי:

הסדרה משפטית בענייני דת ומדינה

ההצעה

1. הסכמות האמנה מבוססות על ויתורים כואבים לשני הצדדים, במטרה לאפשר קיום יחד יציב של שומרי המצוות והחופשיים, במסגרת לאומית אחת. ויתורים אלו מחייבים אמון הדדי בין הצדדים, ומניעת שינויים חד-צדדים בחלק ממרכיבי האמנה. הפרת האיזון תפגע באמנה כולה.
2. מסיבה זו, יש לעגן בחקיקה את הסדרי האמנה. מן הראוי שהדגשת חשיבותו של האיזון הפנימי הקיים באמנה בכל נושא תנחה את החקיקה.
3. איננו ממליצים על מתכונת חקיקה מסוימת. קיימות מספר אפשרויות - שאינן מוציאות זו את זו. למשל: חוק יסוד: דת ומדינה; תוספת של פסקת "על אף האמור בחוקי היסוד" לחקיקה המוצעת; תוספת פסקה לחוקי היסוד הקיימים עצמם, המוציאה מתחולתם את ההסדרים המוצעים באמנה.
4. רוח האמנה - שחשיבותה אינה נופלת מהסדריה הפרטניים בנושאים השונים - מבכרת מנגנוני משא ומתן והסכמות על פני הכרעות, מן הסוג שניתן וחייב להינתן בבתי משפט. בית המשפט מצטייר, בצדק או שלא בצדק, כנוטה לצד אחד בוויכוח הניטש בין שני הצדדים. האמנה שאנו מציעים מנסה לאזן בין הצדדים, אך ככל שפרשנותה המשפטית תיראה על-ידי צד אחד כנוטה לצד האחר, האמנה עלולה לאבד את אמינותה ולהחטיא את מטרתה. אנו ממליצים אפוא לקבוע במפורש כי בית המשפט לא יוכל לבטל הסדרים חוקיים הכלולים באמנה. חשיבות גדולה נודעת גם לפרשנות הסדרי האמנה. אנו ממליצים להפקיד את פרשנות ההסדרים, כאשר הצורך בה אינו מתעורר בהקשר של התדיינות משפטית, בידי גוף ייצוגי-ציבורי, במטרה לצמצם את הצורך בהתדיינות כזו ולשפר את הסיכוי להגיע לפרשנות מוסכמת.

עיקרי דברי ההסבר של רות גביזון

המפעל שלנו מעדיף מנגנונים של משא ומתן ושל הסדרים מוסכמים ולא הכרעות מן הסוג שניתן וחייב להינתן בבית המשפט. נראה כי אף בית המשפט עצמו מכיר בכך שתחום הדת והמדינה אינו הולם להכרעה שיפוטית. כך היה כאשר בית המשפט הפנה את המחלוקת בעניין רחוב בר-אילן להכרעת ועדה ציבורית, והחזיר את ההסדרים בעניין הגיור וגיוס בחורי הישיבות לכנסת ואת עניין נשות הכותל לממשלה. נוסף על כך, במערכת השיפוטית כולה מוקדשת עתה תשומת לב רבה הרבה יותר לניסיונות למנוע דיונים שיפוטיים ואף לניסיונות לעודד פישור וגישור, במטרה מוצהרת למנוע את הצורך בהכרעה שיפוטית של סכסוכים. הדבר נועד לחסוך בזמנו של בית המשפט ולצמצם את עינוי הדיון הנובע מהתמשכות הדיונים השיפוטיים, אבל מבוסס גם על הבנה עמוקה שעדיף ליישב סכסוך מלהכריע בו. מי שחש שותף ליישוב הסכסוך יהיה שותף טוב יותר להמשך הדרך ממי שסכסוך הוכרע נגדו בבית המשפט. מטרת האמנה היא ליצור מצב משפטי שבו הפיתוי להעביר הכרעות בנושאים אלה לבית המשפט יהיה קטן או לא יהיה קיים. לטעמנו, מצב כזה יהיה לטובת העניין ולטובת בית המשפט כאחד. חוסר האמון הקיים כלפי בית-המשפט פוגע בנכונות להגיע להסדר (מתוך חשש לגבי אופן פרשנותו) ובמעמדו של בית-המשפט.

מאז חקיקת חוקי היסוד ב-1992 ביטל בית המשפט העליון בשלושה מקרים חקיקה של הכנסת. תמונת מצב זו מעוררת את החשש שאם ההסדרים המוצעים באמנה יעוגנו בחקיקה רגילה של הכנסת, ייתכן כי בית המשפט יבטל אותם או יראה בהם חוקים בטלים, מכוח הקביעה כי חקיקה זו אינה מתיישבת עם חוקי היסוד. דברים ברוח זו נשמעו מפורשות מפי חברי כנסת דתיים וחרדיים שהאמנה הוצגה בפניהם. החשש כבד במיוחד, אם אפשר לבטל חלקים מסוימים של ההסדר, בלי לבטל את ההסדר כולו. הגנה אפשרית חשובה מפני חשש של התערבות שיפוטית על דרך של פרשנות (המובחנת מביטול חוק), העלולה לשבש איזון כזה, היא בהבהרה בולטת של העובדה כי מדובר בהסדר מקיף שיש בו איזונים פנימיים. בתי המשפט זהירים בהסדרים חברתיים מורכבים ויתנו להם משקל בבואם לפרש חוק או לשקול ביטולו.

המלצנו (סעיף 4) להפקיד את פרשנות ההסדרים – אם הצורך בפרשנות אינו מתעורר בהקשר של התדיינות משפטית, אלא לפניה – בידי גוף ייצוגי ציבורי, במטרה לצמצם את הצורך בהתדיינות כזו ולשפר את הסיכוי להגיע לפרשנות מוסכמת.

נוסף על כך, אפשר לשקול את ההסדרים האלה:

הראשון – חקיקת חוק יסוד: דת ומדינה. חוק זה יעגן את עקרונות ההסדרים ויקבע את נוקשותם ואת האיזונים הפנימיים ביניהם. למסלול זה יתרונות סמליים חשובים.

השני – אלגנטי אמנם פחות, אך יעיל יותר – תוספת פסקת "על אף האמור בחוקי היסוד" לכל דבר חקיקה העוסק בנושאי האמנה – תוספת שתכביד על פרשנות מצמצמת להסדרי האמנה.

השלישי – תוספת לחוקי היסוד המוציאה מתחולתם חוקים העוסקים בנושאי האמנה. הסדרים אלו אינם בהכרח מוציאים זה את זה. ניתן לאמץ את כולם במקביל, בעיקר מקום שהחקיקה תתקדם בשלבים.

עיקרי דברי ההסבר של יעקב מדן

מעבר לניתוח המשפטי של פרופ' גביזון, שאני מסכים לו, אבקש לחדד את הדברים מנקודת מבטה של הציונות הדתית. בבואי להציג את האמנה בפני אישי מפתח בציבור שממנו אני בא, הציבור הציוני-דתי, אני חש שחלק גדול מן ההסתייגות ממנה נובע מחשש מן הכרסום בעתיד ממה שיישאר מן הזיקה בין המדינה לבין מצוות התורה, לאחר הנגיסה הניכרת של האמנה בזיקה זו.

החשש מתבסס על שלושה נימוקים עיקריים:

הראשון: החשדנות הבסיסית כלפי הציבור החילוני. חשש זה קיים במידה רבה גם בצד החילוני. אומר רק כי האמנה מנסה לטפל בדיוק בחשש זה, ועל מנת לשבור את קרח החשדנות, יש צורך באמון משותף.

השני: הידרדרות הסטטוס קוו באופן שהחליש את הזיקה בין המדינה לבין התורה. האם האמנה תבלום מגמה זו? לעניות דעתי, אכן האמנה תבלום מגמה זו של הידרדרות הסטטוס קוו, אם תגיע למעמד הציבורי שהיינו רוצים בו ואם תתקבל מרצון ובאמון הדדי.

השלישי: הרכבו של בית המשפט העליון ואופי פסיקותיו בענייני דת ומדינה בשנים האחרונות. אני מאמין כי אימוץ המלצותינו בפרק זה יקטין את החשש ממעורבות בית המשפט בפרשנות האמנה ומביטול הסדריה. מכל מקום, ככל שהאמנה תצליח ליצור לעצמה מקום של כבוד בציבור, תגדל התקווה שגם בתי המשפט יתייחסו אליה בכבוד.

עקרונות

עקרונות מרכזיים של יעקב מדן באמנה

כדי לתת לקוראים כלי עזר לשיפוט האמנה, אביא לפניכם את עיקרי השקפת עולמי בכל הקשור בה.

שתי העגלות

מחלוקת יסודית חוצה את הציבור היהודי בישראל: האם הגרעין היסודי שעלינו להגן עליו הוא ערך חירות האדם וכבודו, וההגנה עליו היא מטרתה העיקרית של המדינה, או שמא ערך השמירה על העם היהודי ועל זהותו. ערכים אלו הם כשתי עגלות. בדרך מישורית ורחבה הן תעבורנה זו לצד זו באין מפריע. בדרך צרה במדרון תלול, כשאחת מהן תיאלץ לסור מן הדרך ולפנות לרעותה מקום, יעדיפו הליברלים את זו שנושאת את ערכי הדמוקרטיה, ושומרי המסורת את העגלה השנייה. אני נמנה עם הקבוצה השנייה, ויחידת הבסיס שאני משתייך אליה, לטוב ולרע, היא העם היהודי, שהוא משפחה אחת, בניהם של שלושת האבות ושל ארבע האימהות ויחידה היסטורית אחת, העם שנפדה על-ידי הקב"ה ממצרים, עמד בברית הדדית עם אלוהיו בהר סיני, נשבע לקיים את התורה והמצוות, וקיבל עליו את הסנקציות והעונשים אם חלילה יפר ברית זו.

הספינה האחת

העם היהודי עמד בברית כעם ולא כיחידים, והמשמעות של המצוות שהוא מקיים היא כעם ולא כיחידים. מכאן פשר הערבות ההדדית בין כל יהודי ויהודי, ערבות שנועדה לא רק למלחמת קיום משותפת ולעזרה הדדית, אלא גם לקיום המצוות המשותף כדי לעמוד בברית הר סיני, והיא המעניקה לעם את זהותו. זוהי מסגרת שאין לפרט דרך להימלט ממנה, כשם שאין למפליג בספינה דרך לנטוש את ספינתו ואת מחויבותו לשלמותה בלב ים.

ערבות זו גדלה שבעתיים משנוצרה התאגדות ברורה למען מטרה אחת, ספינה אחת: מדינת ישראל. התאגדות כזו, על פי השקפתי, חייבת להיות לשם שמים. לכן סירבו חרדים רבים (לא כולם!) להשתתף באגודה שהקימה את מדינת ישראל ושקבעה את חוקיה. לעומתם, מי שראו

בעצמם חלק מן המדינה הבינו **שבהקמת המדינה היה יסוד חשוב לשם שמים, גם אם לא הכול בה היה כשר**.¹

לכאורה, עולה מכך צורך במאבק מתמיד על צביון חוקי המדינה, כדי לקרבם ככל האפשר לרצוי על פי התורה, או לפחות לעשות הכול לשמור על הקיים ולמנוע הידרדרות.

מחירו של המאבק

אף על פי שאני מאמין בכל לב בצורך לקרב את חוקי המדינה לתורה, נראה לי שיש להביא בחשבון שלושה גורמים נוספים.

הגורם הראשון: התגברות הניכור בחברה החילונית כלפי מה שריח תורה ומצוות נודף ממנו. הניכור מחלחל גם אל החברה המסורתית, אל העולים החדשים ואל שוליים גדלים והולכים בנוער הציוני-דתי, שאין בכוחם לעמוד מול זרמי השנאה המופנים לעברם בדעת הקהל החילונית ומייצגיה.

לניכור ולשנאה אבות רבים. הם תוצאה של הסתה לא מבוקרת ושל פחד לא רציונאלי שמקורו בבורות, שציבור שומרי המצוות עומד חלילה להשתלט על החברה הישראלית. הבורות היא תולדת צמיחתו של דור 'אשר לא ידע', דור של שומרי מצוות וחופשיים שגדלו בשכונות נפרדות והתחנכו במסגרות חינוך נפרדות, זרות זו לזו. הניכור הוא גם תוצאה של תחושה שתנאי החיים ורמתם חשובים מן הלכידות הפנימית. גם העלייה הגדולה מחבר העמים העלתה מחדש לסדר היום הציבורי את שאלת הזהות היהודית. אמנם יש גם תופעות רבות של התקרבות ושל רצון לשוב לשורשים היהודיים, אך המצוקה שהזכרנו אמיתית ומוטל על כולנו לפתרה. אין לי עניין לחפש אשמים. אפשר שבחינה מיוחדת של מערכת החוקים הקשורה בתחומי דת ומדינה המצויים בלב החיכוך המתמשך עשויה להיות חלק ממצאיאת הפתרון.

הגורם השני: ככל שחולף הזמן, גדל המרחק בין החוק הכתוב, הסטטוס קוו של שנות החמישים, לבין המציאות, המקבלת גושפנקה מן הרשויות,

1. זו הייתה גישתו של הרב אברהם יצחק הכהן (הראי"ה) קוק (בחיבורו 'אורות ישראל'). גם פוסק חשוב בעולם החרדי, הרב אליעזר ולדנברג, כתב על כך בחיבורו 'הלכות מדינה'.

ובעיקר מרשויות המשפט, שחירויות הפרט מכתיבות את דרכן, יותר מערכים החשובים בעיני שומרי המסורת. פרשנות החוק, באופן השוחק את הכתוב בו, על-ידי קבוצה הומוגנית הבטוחה בצדקת פרשנותה הליברלית, חייבת להדאיג כל שוחר דמוקרטיה. היא חייבת להדאיג שבעתיים את מי ששואף לקרב את מדינת העם היהודי וחוקיה אל התורה. **אפשר שיש לשקול אפשרות לנסות לבלום את הסחף על-ידי הסכמה הדדית גם במחיר כואב**, כדי שלא נישאר עם חוק חסר ערך מעשי מול שוקת שבורה, שבה נפרצו כל הסייגים הקשורים בזהות יהודית, במעמד אישי, בשבת ובתחומים נוספים. כל זה בהנחה שהסכמה אכן תיצור רצון טוב בקרב הצדדים, רצון שיחזק אותה מול השחיקה הנזכרת.

הגורם השלישי: עיקר העיקרים – השסע בחברה הישראלית נובע מחיכוך ומריבה מתמדת סביב ענייני דת ומדינה, והוא עלול להתקרב לנקודת פילוג שאולי אין ממנה דרך חזרה. רעיון ה'ישראליות', הגדרת הבסיס המשותף של זהותנו כמדינת ישראל ולא כעם היהודי, עלול לכבוש מקום בלבבות. מדינת ישראל שאינה מדינת העם היהודי לא תהא קשורה כמדינה למסורת היהודית ותהיה נטולת שורשים בארץ הזאת. המורשת היהודית תהפוך למורשת שבטית, בלא קשר למדינה, לחוקיה ולמוסדותיה. הפירוד בין ה'יהודים' לבין ה'ישראלים' ובתווך ציבור ערבי גדול שזהותו הלאומית והדתית מגובשת היטב בלא קשר להיותו חלק ממדינת ישראל, יביא להיחלשותנו ויסכן את הווייתנו כאן. **ביום שאולי נצטרך לעמוד במלחמת מעטים נגד רבים, הלכידות והגיבוש עשויים לקבוע את גורל קיומנו.** התפוררות חברתית או הכרעת העניינים העקרוניים בערמה ובתרגילי כוח פוליטי אינן מתכון טוב להבטחת יכולת קיום. **הסכמה לאומית מחמת רצון טוב ונכונות מרבית לוויתורים מכל צד עשויים לבוא רק אם כל צד יהיה משוכנע שאף חברו לעימות מוותר ככל יכולתו.**

כיוון שדרך הפתרון המשותף דורשת מאמץ של עשייה והקרבה, ואילו אפשרות הפיצול זורמת באופן טבעי ממעיין המחלוקת המתמשכת, הרי **דחיית ההכרעה בין האפשרויות, כמוה כבחירה מפורשת באפשרות הפיצול בין ישראליות לבין יהדות על המשתמע ממנה, וכמפורט לעיל.**

מה בין 'אמנה' ל'הסכם'

אני מודה כי ההכרעה לטובת דרך האמנה עלולה להתפרש כהכרעה טקטית ולא מהותית, כ'תרגיל הישרדות', כפיפת ראש זמנית של ציבור חלש הממתין לשעת כושר, כלומר כ'הסכם' זמני, שכל צד דואג בו לעצמו, ולא כ'אמנה' ששני הצדדים פועלים בה בשותפות אמת של כולם למען הכול, בשל שאיפה לאחדות אמיתית ומתוך כבוד אמיתי שכל ציבור רוחש לערכיו של 'הצד שכנגד'.

יש באלו הסבורים שכוונת שומרי המצוות המצדדים במפעל האמנה אינה טהורה וכי מדובר ב'הסכם' ולא ב'אמנה', שפועלים לרסק את כוחו הציבורי של מחנה שומרי המצוות ולהכריעו ארצה. אך בשל גודלו, תצלח דרך זו כנראה רק באמצעות גיוס הציבור הערבי ונציגיו, כדי ליצור רוב דחוק למהלך חוקתי מתאים. לכך יש מחיר המעמיד בספק את כדאיות המהלך כולו.

ולא היא! בלא קשר לכוחו של מחנה שומרי המצוות, **כוונתי במפעל האמנה אמיתית וכנה**, גם בלא לוותר על האידיאולוגיה של האחריות לברית בין הקב"ה לעמו.

אבהיר לשם כך שני עקרונות:

העיקרון האחד: האחריות לשלמות העם היהודי ולהמשך קיומו. האהבה בתורתנו מופנית לעם, ולא לאידיאולוגיה. מושא האהבה, האחריות ושותפות הגורל, הוא היהודי² באשר הוא, מבחינת מדרגתו הדתית והרוחנית, ולא רק שומר התורה והמצוות³ (וההלכה היהודית משדרת לכאורה עוינות כלפי פורקי עול מצוות, אך עיון בסוגיות המקור ובדבריהם של מספר פוסקי הלכה מעלה ללא ספק את העובדה שהעוינות אינה אלא אמצעי טקטי בלבד, הנועד להרתיע את עוברי העברה ואחרים מללכת בדרכם. תוקפה היום מאוד מוגבל, כיוון שממילא רבים הם פורקי עול מצוות וההולכים בדרכם).

האחריות כלפי העם עומדת כשלעצמה בכל ההלכה וההגות היהודית, והיא ניצבת בנפרד מן האחריות לקיום הברית עם הקב"ה, שהיא 'קומה שנייה' בבניינו של העם היהודי.

האחריות כלפי כל פרט בעם קיימת כל עוד הוא אכן יהודי ואף מגדיר את עצמו כך, בהגדרה העשויה להתקבל על הדעת. הגדרתו העצמית כיהודי אינה חייבת לחפוף בשום פנים ואופן את אמונתו או את מידת

2. ובמעגל מקיף יותר - כלל האנושות, פרט למקרה של חשד ופחד מפני זרים.

3. וזאת בניגוד לנצרות. שם יש הבחנה ברורה בין הנוצרים המאמינים לבין האחרים. ה'אהבה' הנוצרית היא בררנית ומשדרת שגאה ל'כופרים'.

שמירת המצוות שהוא מקבל על עצמו, אך היא כוללת כמה עקרונות ברזל שיידונו בהמשך.

הרצון להגיע לאמנה בין הצדדים לסכסוך הפנים-יהודי המתמשך הוא אפוא רצון אמיתי הנובע מן האחריות לשלמות העם ולהמשך קיומו ולא רק מרצון להגן על שמירת התורה והמצוות.

העיקרון השני: אין טעם רב בכפיית מצווה על אדם כדי להיטיב לו באחריתו, בעולם הבא וכד'. מעיון בדברי פוסקים, נראה שהכפייה היא מחשש ל'פורץ גדר': מוטל על החברה להיאבק ב'פורץ גדר', כאשר אנו חוששים שהתנהגותו של אותו 'פורץ גדר' תביא לפריצת חישוקי המסגרת החברתית-קהילתית, או אף הלאומית, של קיום המצוות, מסגרת שהיא יסוד גדול בקיום התורה. הואיל וכך, היום, כשהגדר כבר פרוצה ממילא, אין בדרך של כפייה כדי לגדרה. אף אם יש בכפייה לעתים מעט גדירה חיזונית, נזקה מרובה בעליל מתועלתה, שהרי החברה בכללה אינה שומרת מצוות כבימים עברו. לא מצאתי בשום מקור סיוע לכפיית מצוות במצבנו היום שלפיו על ציבור אחד לכפות את דרך התורה על ציבור אחר.

המטרה באמנה היא אפוא להגדיר את קווי ההסכמה של הציבור כולו, קווים שעל הפרט יהיה לקבלם. ברור שכל מה שהוא פחות מהסכמה לאומית רחבה לא יתקבל בכפייה, ואף אם יתקבל כחוק, לא תהיה בפועל הסכמה לציית לאותו חוק.

אין הלכה של ציבור הכופה את דרך התורה על ציבור אחר. בנוגע ליחידים, דרך הכפייה כלל לא תצלח היום בענייני תורה ומצוות לגבי אנשים שאינם חלק ממסגרת דתית מובהקת. רעיונות המשטר הדמוקרטי וחופש הפרט הופנמו מאוד בתרבות האנושית המוכרת, עד שבלא שום קשר לשאלה אם תופעה זו היא חיובית, שלילית או 'מעורבת', ניאלץ להודות, שיד ה' היא בהכוונת מהלך תולדות האנושות, שהרי אין בידינו לשנותה. אין לנו אלא להיערך למציאות זו ולתקן עולם במלכות ה' באמצעי שכנוע, בדוגמה אישית וב'עבודות אהבה', כלשון ה'חזון איש'. לפחות בדיעבד ניתן לראות את מעלותיה של דרך זו, החותרת יותר ל'נעשה ונשמע', ופחות ל'כפה עליהם הר כגיגית'. **מעלותיה של קבלה מרצון על פני קבלה מכפייה הן רבות, אף שהדרך אליה ארוכה וקשה.**

על הסובלנות ועל הציונות החילונית מזווית ראייה של שומר מצוות

כאמור, על פי הבנתי, אמנה אינה הסכם של 'תן וקח'. היא שותפות של אמת, והיא רואה במאחד את העיקר ומחייבת כל צד לתרום ככל שהוא אך יכול ל'קופה' המשותפת. האם אדם המאמין במחויבותו לברית עם הקב"ה יכול להגיע לשותפות של אמת עם הציבור החופשי, הדוגל בתרבות החילונית, השוללת את הדרך שהקב"ה מצווה את כולנו ללכת בה? לדעתי, תיתכן שותפות אמת.

כיצד תיתכן? על מנת להשיב, אנסה לבאר את האידיאה החילונית כפי שהיא נראית מבעד למשקפיי כאדם מאמין.

לפני שאתייחס לאידיאה החילונית, אקדיש מילה לעקרון הסובלנות, שסיבותיו הוגדרו בדרכים שונות ורבות. נראה לי כי אפשר שיש בו גורם נוסף על אלה שנהוג למנות: הידיעה הנכונה את ערך עצמנו, קוצר ידנו ומגבלותינו. נוכל להבדיל באופן ברור בין המחלוקת האידיאולוגית שיש לנו עם שיטות אחרות, גם עם אלו הדוגלות בכפירה בה' (מחלוקת, שבה נוכל גם להיות קנאים), לבין מחלוקתנו עם הגופים והאנשים המייצגים שיטות אלו, שכלפיהם נוכל להיות סובלניים, ומסיבות עקרוניות: אנו אוהבים ומכבדים את עצמינו למרות חסרונותינו. ממילא נוכל לנהוג כך גם כלפי הזולת. אם השתכנענו שהזולת הוא איש אמת הנאמן לעקרונותיו וסבור שדרכו ישרה, אם נקבל את ההנחה שגם בדרכו זו ישנה נקודה אחת של אמת, ואם נזכור שגם ההישגים שלנו חלקיים וחסרים, נוכל לראות את עצמנו ואת הזולת כשניים הנושאים בעול של מטלה אחת ו'זה אינו יכול וזה אינו יכול' כשהוא לבדו להגיע אל השלמות. כך יכולה השותפות להיות **שותפות של אמת בגובה העיניים, ולא שותפות של מייצג השלמות עם 'תינוק שנשבה'**. כל זה בלא לוותר על חוט השערה מאמונתנו ומחתירתנו להגיע לכל מה שהקב"ה דורש מאתנו בתורתו.

עד כאן לעניין עקרון הסובלנות. אשוב להתמודדות עם הציונות החילונית. אדגיש כי דבריי הם על האידיאה החילונית, ולא על אדם או על ציבור כלשהו, שאפשר שהם טובים ממני בדברים רבים. אין מקום בלבי, ולו כחודו של מחט, למתן לגיטימיות לכפירה בה' ובתורתו.

אך מבית מדרשו של הראי"ה קוק למדתי שני דברים הקשורים לענייננו: **הדבר האחד: היכולת לחלק את האמונה ואת המעשה שבעקבותיה למדורים שונים.** בני הדור הראשון של הציונות החילונית, דורו של הראי"ה, אמנם לא קיבלו עליהם את עול התורה והמצוות שניתנו מסיני. אך הם קיבלו עליהם במידה רבה עקרונות הדומים לשלושה עקרונות יסוד שמכתיב לנו ספר בראשית ביחס לעם ישראל:

1. **היות בניהם של שלושת האבות עם אחד בעל גורל אחד וייעוד אחד, עם שבניו מחויבים בערבות הדדית איש כלפי רעהו.** עם השומר על ייחודו באמצעות הקמת משפחה וקשרי נישואין רק בתוך עצמו.⁴
2. **הכמיהה לארץ ישראל** למרות הרעב והמחסור, הסכנה והבדידות, כפי שעשה אברהם; הדבקות באדמתה וביישובה למרות כל הקשיים, כפי שקיים בה יצחק; וחזרתו של יעקב אליה אחרי הגלות בחרן.
3. **עשיית צדקה ומשפט:** אברהם זוכה בירושת הארץ לאחר שהוא מלמד את בניו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, בניגוד לדרכם של אנשי סדום ועמורה הכנעניות.

כאמור, בני הדור הראשון של הציונות החילונית קיבלו עליהם עקרונות דומים, בלא לקשור אותם ישירות לתקופת האבות ולספר בראשית. לעומת זאת, הם כפרו בכל הקשור לתורה ולמצוות ולהתגלות ה' לעמו. עיקר מעלותיו של הציבור החילוני בתקופתו של הראי"ה קוק היו הכמיהה לציון, השאיפה לחירות מדינית ולצדק בסיסי, אהבת האדמה והעבודה העברית והגבורה היהודית הכרוכה בהן. קדמה לתנועה הציונית בדור אחד תנועת כל ישראל חברים, שהייתה ביסודה בעלת תפיסת עולם חילונית וחרתה על דגלה את הערבות היהודית הכוללת, גם את זו של יהודי מערב אירופה לבני עמם שבארצות האיסלאם, בעקבות עלילת הדם בדמשק (ת"ר-1840).

הדבר השני שלמדתי מבית מדרשו של הראי"ה קוק: יש תחומים הקשורים בקודש, שבהם עשויה היהדות הנאמנה לתורה ולמצוות לפגור אחרי האידיאולוגיה החילונית – בזמן, בעוצמה ובכמות. היא עשויה להיזקק לחילונית כדי 'לקנות' ממנה את ערכיה או כדי לחזקם בתודעתה. זו האחרונה עשויה אפוא להוביל בתחומים מסוימים, הקשורים כאמור אל הקודש. כך היה במידה מסוימת עם הכמיהה לציון, העבודה העברית

4. הערבות ההדדית באה לידי ביטוי במלחמתו של אברהם במלכים כדי להציל את לוט בן אחיו (ולא קשר למצבו הרוחני) ובחילוצה של דינה משבייה בביתו של שכם, על ידי אחיה שמעון ולוי.

ואהבת האדמה וגאולתה וכן בעת הצורך להתגייס למלחמה על חיי עם ישראל בארצו. כל אלו עמדו בצד מעלותיה של היהדות הנאמנה וקישורה אל הקודש, ונמצאו שתי הדרכים מפרנסות זו את זו. האידיאולוגיה החילונית השתנתה מאז במידה רבה, אך היא עדיין מחזיקה בערכים חשובים, ההומניזם והדמוקרטיה (שניהם קשורים ברעיון הליברלי שהראי"ה קוק דן גם בו בחיבורו 'אורות התחייה'). אפשר בהחלט שגם על ערכים אלה יש להחיל את העיקרון שכל עוד יכולות שתי הדרכים, דרך הקודש של היהדות הנאמנה ודרך הרעיון הליברלי, לפרנס זו את זו, הרי שהן יכולות להביט זו אל זו כשותפות מגובה אחד. כל דרך אחרת עלולה לדחוק את מחזיקי האידיאה הליברלית-חילונית אל התכחשות גמורה לשורשיהם היהודים, אל דרך ש'כל באיה לא ישובו'. ומי ייתן ידו למהלך כזה?!

לכן, לדעתי, יש לעשות כל מה שביכולתנו כדי לגלות את ערכי האמת שבציונות החילונית, ואני מקווה שנמצא אותם. רק כך נוכל לבוא לציבור כולו בידים נקיות ולהכריז על שאיפה לשותפות של אמת, של יניקה הדדית של כוחות הטוב וערכי האמת לקראת הליכה יחדיו אל היעדים המשותפים לכולנו. לא נוכל לעשות זאת בכנות בלא לתבוע את מנהיגי התרבות הציונית-חילונית לעשות את חשבון נפשה של תרבות זו באומץ ובאמת ולשאול את עצמם את השאלות הנכונות, לאן הם מובילים את תרבותם.

היש גבול לאחריותנו לשלמות האומה?

הייתי עם טענותיי אצל רבנים גדולים בתורה, ומגישת רבים מהם התרשמתי, אף שלא אמרו זאת במפורש, שיש עדיפות לשמירת המצב הקיים, בלא להקל בענייני ציבור בדברים שהוחזקו כאסורים,⁵ גם אם המחיר יהיה הידרדרות כוללת, כיוון שהידרדרות זו לא תתרחש מחמת מעשים שלנו והוראות שלנו. לדעתי, גישה זו עשויה לפעמים להיות נכונה, כאשר מדובר על אדם פרטי שאינו סר מרצונו למשמעת ההלכה (אם כי בהסתיוגויות רבות, וכמבואר בפוסקים). אבל, כאשר מדובר באחריות למצבו של כלל העם, הדברים עשויים להיות שונים לחלוטין. באמנה המלאה יש דיון הלכתי רחב בשאלה נכבדה זו.

5. ענייני ציבור בלבד! בהלכה עצמה חלילה לנו להקל, בלא שיקול דעת גדול ומוסכם על ידי רבנים רבים!

לגיטימציה לחטא ב'הוראת בית דין'

אנסה להתמודד במסגרת מצומצמת זו עם העיקריות שבטענות ההלכתיות שהעלו נגדי כמה מגדולי הרבנים של הציונות הדתית, אשר את מימיהם אנו שותים.

הטענה המרכזית, שיתר הטענות נלוות אליה, יש בה דמיון מסוים ל'פסיביות' של המחוקק. על פי הטענה, כל עוד אנשים עוברים על החוק ופותרים עסקים בשבת או נישאים בנישואין אזרחיים בחו"ל, ופקיד הרישום רושם אותם כאן על-פי נישואיהם בחו"ל, אין כאן הכרזת מרידה רשמית בתורת ה'. מה שאין כן, אם תכיר המדינה רשמית ולכתחילה בנישואין כאלה, או אם תתיר לכתחילה לפתוח בשבתות עסקי בידור וכד'. טענה זו נסמכת על דבריו הקדושים של רבי יצחק עראמה בספרו 'עקידת יצחק', הטוען שאנשים רבים חטאו בחטאים שלא היו פחות חמורים מחטאת סדום ועמורה. לדעתו של בעל 'העקידה', העונש הכבד על סדום ועמורה הוטל משום שערים אלה עיגנו את דרכן המעוותת בחוק והפכו אותה בכך לדרך חיים רשמית. זאת בעת שחטאו של כל אדם, ככל שיהיה כבד, מתפרש ככישלון אישי, ולא כדרך חיים שנבחרה לכתחילה.

עסקתי בכך בהרחבה רבה באמנה המלאה, והבאתי ראיות רבות מפוסקי הלכה. לפיהן, בלא כל סתירה לדבריו של בעל 'העקידה', לעולם נשקלו ההוראות לגופן, מבחינת שיקולי הרווח מול ההפסד, ואף במקרים חמורים מן המקרים הנידונים באמנה. יתר על כן: אין באמנה שום הוראת היתר לחטא ברשות בית הדין.⁶

למרות משמעותה הדתית וההלכתית העמוקה של הקמת מדינת ישראל והיותה נדבך משמעותי בגאולה, הרי שלחוקי המדינה ולמוסדותיה אין תוכן דתי או הלכתי. תפקידם להסדיר את החיים בחברה. הא ותו לא. דווקא בשל חשיבותה הדתית של המדינה (בשונה מחוקיה), נראה שהשאלה המעשית של מידת קיום התורה בפועל בעקבות שינוי החוק היא השאלה המרכזית – יותר מהשאלה מה כתוב בספר החוקים, מפני שהם פעמים רבות, לצערי הרב, בבחינת אות חסרת חיים.

6. עוד עסקתי בהרחבה באמנה המלאה בעצם שיתוף הפעולה עם עוברי עברה, בדבר הקשור לעצם העברה, שמדי חילול השם לא יצאנו וכפני שדנו בעל ה'ציץ אליעזר' בתשובה ט"ז יח ועוד פוסקים רבים), אך בעניין חילול השם, בלאו הכי נראה שהדברים צריכים להישקל בכל דור ובכל מקרה לגופו, על פי הרווח וההפסד שבהם.

המאבק על צביונם הדתי של חוקי הרישום וחוקי המעמד האישי, על דמותה של השבת ברשות הרבים של המדינה היהודית ועל דברים נוספים שהאמנה עוסקת בהם – קשור אפוא רק בשאלה הכללית של רשות הרבים שלנו, 'תעודת הזיהוי' שלנו. במצב זה חשיבותו של החוק הכתוב מצטמצמת ועולה חשיבותו של המצב בפועל.⁷

בהנחה ובתקווה שלמרות שהאמנה אכן משנה בתחומים מסוימים את החוק לרעה מבחינה דתית, אך מחמת ההסכמה הכוללת יהיה החוק קרוב יותר למציאות, הרי הרווח 'המעשי' גדול מן ההפסד 'הפורמלי' שבה, וכדאי להשקיע מאמץ ומחיר כדי לקבל אותה. הספקנים יוכלו לטעון נגדי שההפסד החוקתי 'הפורמלי' הוא ודאי, והרווח 'המעשי' הוא מסופק, ואולי אף פחות מכך.⁸

ייתכן שהצדק עמם ואני טועה בהערכת המציאות. אך זוהי שאלה שונה מן השאלה העקרונית שעסקתי בה. כאן יצאתי מהנחה שאני מעריך את המציאות בדרך נכונה. בדיון בפרקי האמנה עצמם הרחבתי בשאלת הערכת המציאות בכל נושא.

עולה אפוא השאלה מה על שומרי המצוות לעשות לבל יהיה חלילה, בחתימה על האמנה משום ערעור על תורתנו, או אף על חוט השערה מתקנות חז"ל והבאים אחריהם? לדעתי, הפתרון הראוי הוא **הצהרה ברורה וחד-משמעית** של שומרי המצוות המצדדים באמנה שתכלול מספר יסודות:

1. כוונתנו במסמך היא להגדיל את כבוד התורה ואת משקלה בעם היהודי ובמדינת ישראל, ובשום פנים ובשום מחיר לא להתפשר עליהן.
2. כל פתיחת מוסד המחלל את השבת וכל נישואין שאינם כדת משה וישראל וכן דברים נוספים הנזכרים באמנה זו והם בניגוד גמור לתורה ולדרכה – אנו מוחים עליהם בכל לשון ומצטערים עליהם צער רב.

7. כך הבנתי גם בשיחה אישית שהייתה לי עם הרב מרדכי אליהו שליט"א.
8. בשיחתי האמורה עם הרב אליהו התרשמתי שזה עיקר חששו. כך התרשמתי גם משיחתי עם אחד מגדולי התורה שבדורנו הנמנה עם הציבור החרדי. לעומת זאת, מדבריו של הרב דב ליאור שליט"א, הבנתי שהוא מתנגד בעיקר להצהרות העקרוניות שבאמנה ולשינוי החוק.

3. למרות האמור לעיל אנו סבורים שחתימתנו על האמנה היא לכבוד התורה, משום שבמצבם הרוחני של עם ישראל ושל מדינת ישראל, ניסיון לכפות בכוח חוק המדינה באופן בלתי מבוקר את ערכי התורה על אנשים שאינם מאמינים בהם, יגביר את הניכור לתורה ולמצוותיה, ומטרתנו היא למעט ניכור זה.
4. הצהרה זו היא חלק בלתי נפרד מגוף המסמך.⁹

סיכום

שלושה עקרונות מרכזיים מביאים אותי לצדד במפעל האמנה.

עיקרון ראשון: בעקבות האמנה יחדלו בתי המשפט להתערב בנושאים פנים-הלכתיים וישאירו אותם לחכמי ההלכה בלבד. כך, למשל, האמנה מציינת מפורשות כי המרשם יתבסס על הצהרת הנרשם (בשאלת דתו). בתחום המעמד האישי, תהיה הבחנה ברורה במרשם בין נישואין כדת משה וישראל, לנישואין שאינם כאלה.

עיקרון שני: גם בעניין השבת ועניינים דומים לה, מדובר רק על היתר בתחום הציבורי, על הסכמה לבטל חוק מדינה האוכף על אנשים בעל כורחם את שמירת השבת בפרהסיה. מידת המעורבות בחוק המדינה צריכה להיות מותאמת בכל דור לנסיבותיו שלו. הנסיבות, בדור האחרון, השתנו לבלי היכר.

עיקרון שלישי – וחשוב מכול:¹⁰ אני מאמין כי בחשבון הכללי שמירת התורה תהא נשכרת ולא נפסדת בעקבות האמנה – וכוונתי אינה לפרוץ את הגדר, אלא לתקנה.

9. הכוונה היא שהצהרה זו היא חלק מהמסמך ששומרי המצוות יחתמו עליו והיא עצמה אינה חלק מהצעות האמנה המשותפות המובאות כאן בנושאים שונים.
10. נראה לי כי העיקרון השלישי מעוגן במידה רבה בתשובתו של הרב שאול ישראלי בספרו 'עמוד הימיני' בסוף סימן י"א. הרב ישראלי דן בשאלה אם על נציגי המפלגות הדתיות להצביע בעד חוק השבת, חוק שהתיר תחבורה בשבת במספר מקומות. הפסיקה הייתה כי יש להצביע בעד! ואף שיש לחלק בין המקרים, עקרונותיו הם שהנחוני.

עקרונות מרכזיים של רות גביזון באמנה

פתח דבר

מבחינת, מטרת פרק העקרונות היא להסביר כיצד יהודייה ישראלית חילונית ציונית וליברלית, בעלת מחויבות לדמוקרטיה ולזכויות האדם, סבורה כי מפעל האמנה אינו רק מתיישב עם מחויבויות אלה – אלא שהוא אף נגזר ומתחייב מתוכן; מדוע עדיף בעיניי לשאוף להגיע לאמנה מסוג זה עם קבוצות אחרות בציבוריות בישראל, במקום להסתפק בגיבושו של 'אני מאמין' יהודי-חילוני-ליברלי ולעשות למימושו בפני עצמו, בדרך של 'מהפכה אזרחית' או בדרך אחרת.

לדידי, האמנה ממלאת שני תפקידים מרכזיים. **הראשון:** קידום אורח החיים החילוני ויצירת תנאים לשגשוגו. **השני:** קידום המדינה, המאפשרת גם את מימוש התפקיד הראשון (ותנאים לשגשוג אורח החיים החילוני) וגם פריחת צורות אחרות של קיום יהודי, בכלל, ושל צורות חיים אחרות. האמנה מהווה תרומה לאפשרות לקיים מסגרת מדינית משותפת, לאנשים בעלי השקפות מנוגדות, ויודגש כי היא אינה ממצה את מה שחשוב ונכון בעיניי.

הנחות היסוד: הומניזם, ליברליזם (פוליטי), לאומיות ופלורליזם

עקרון העל שלי הוא אוניברסלי – **הומניזם**, והמחויבות הנגזרת ממנו להגנה על **זכויות האדם**. ההומניזם, למותר לומר, אינו מחייב אדם להיות דתי, אך הוא גם שולל בחירוף נפש גישה שלפיה אורח חיים דתי אינו לגיטימי.

ההומניזם יכול להצדיק קיומן של קבוצות וקהילות, הממלאות תפקיד מרכזי בחייהם של פרטים ואומות. מכל מקום, להומניזם עצמו, בהיותו עקרון-על עמום במיוחד, אין 'קהילות' מאורגנות היכולות לספק לאדם המחזיק בו תמיכה אנושית יציבה. תנועת זכויות האדם היא אמנם ניסיון ראשון לתת להומניזם מערכת ממוסדת, אך יש לזכור שמעצם טיבה, היא אינה יכולה ליצור קהילה המבוססת על תרבות פרטיקולרית.

בדומה להומניזם, **הליברליזם** הוא מושג עמום למדי. קיימת הבחנה בין ליברליזם כתורת מוסר, לבין ליברליזם פוליטי. אני אמנם תומכת בשניהם, אך מסכימה עם הזרם הפילוסופי שבראשו עומד רולס, הסבור

כי רק הליברליזם הפוליטי (בשונה מליברליזם כתורת מוסר), נגזר **בהכרח** מההומניזם. ליברליזם פוליטי, משמעו הכרה, כעובדת יסוד, כי בקיום החברתי והמדיני יש ריבוי קבוצות ואינטרסים וכי זו עובדה בלתי נמנעת ואף רצויה. מעובדה זו נגזר הצורך בהשגת מסגרת פוליטית משותפת שתאפשר לקבוצות השונות, שיש להן מאפיינים ייחודיים, להתקיים ולפרוח זו בצד זו. הליברליזם הפוליטי גם מביא להבנה כי לא טוב שהמדינה תעשה שימוש במונופולין הכוח שלה ובמשפט על מנת להכריע או לדכא קבוצות, דתות או אורחות חיים.

ניתן להבחין בין גישות ליברליות שונות. **אחת ההבחנות היא בין הליברליזם האינדיבידואלי, המדגיש את הפרט, לליברליזם הקהילתני, המדגיש כי בעולמנו, פרטים גדלים, מעוצבים ופועלים בחברות ובתרבויות. אני מאמינה כי הליברליזם הקהילתני אינו מתנגש באינדיבידואלי. לטעמי, המחויבות לחירות הפרט יכולה וצריכה להשתלב עם רגישות ומודעות לצורכי הקהילה ולחשיבות קיומה של הקהילה בחייהם ורווחתם של הפרטים (כך סבורים תיאורטיקנים רבים כגון קימליקה, רז, מרגלית, הברטל וגנז).**

לשיטתי, כאמור, העמדות שאני נוקטת באמנה, לרבות הבחירה בדרך ההידברות, אינן רק מתיישבות עם ליברליזם, אלא אף מתחייבות ממנו. ליברליזם ודאי חייב לקבל יהדות דתית ליברלית. אבל יותר מכך: גם לגבי הרכיבים הבלתי ליברליים של הדת היהודית, על-פי חלק מפירושה, צריך הליברליזם להראות לפחות סובלנות. לכך קיימים שני חריגים מרכזיים. **הראשון:** ליברל אינו יכול להצדיק כפייה דתית על מי שאינו מאמין ואינו רוצה בה. **השני:** ליברל אינו יכול להצדיק, בשם הסובלנות לדת ובשם חופש הדת, כפיית אדם להישאר חבר בקהילתו הדתית, גם אם אינו חפץ בכך. קיים גם מצב **שלישי**, בעייתי, ובו אין לי עמדה נחרצת, מוחלטת וכללית. כוונתי למצב שחברי קבוצה דתית מעוניינים להמשיך לחיות בה, אך טוענים כי הדת, על-פי הפירוש המקובל בקהילתם, פוגעת בזכויותיהם. נראה לי כי בהתנגשות בין זכות הפרטים לחירות ובין זכות הקבוצה לשמר את עצמה, מי שאינו מצליח לשנות מבפנים את כללי קבוצתו צריך להסתפק, מבחינת המדינה הליברלית, באופציה אפקטיבית של יציאה ממנה.

הומניזם, זכויות האדם והליברליזם הפוליטי תובעים לעצמם הכרה

ותקפות אוניברסליים. לעומתם, הלאומיות (כמו גם הדת) נמצאת במצב ביניים מעניין. לאומיות היא השתייכות פרטיקולרית של אדם או קבוצה. אבל התביעה שאחרים יכירו בה ויכבדו אותה היא אוניברסלית, כי כל אדם צריך שתהינה לו השתייכויות כאלה. אני סבורה כי הומניזם או ליברליזם המניחים אדם 'רזה', המתמצה בעצמו ובמשפחתו הגרעינית, הן גישות 'שדופות'. כאמור, השתייכותם של פרטים לקבוצות זהות פרטיקולריות היא עובדת יסוד מרכזית בחייהם. ואכן, מסורת זכויות האדם הכירה בחופש הדת וההתאגדות ובזכות להגדרה עצמית של עמים. יש כאן אפוא תביעה אוניברסלית כללית להתיר לאנשים או לקבוצות לפעול למען מטרות קיבוציות פרטיקולריות (באילווצים המתחייבים מן המסגרת ההומניסטית הכללית). מכיוון שכך, אני דוחה את הטענה כי בין התנועה הלאומית היהודית (הציונות) ובין זכויות האדם יש סתירה מובנית, השונה מהותית מן המתח הקיים תמיד בין ערכים אוניברסליים ותרבות פרטיקולרית. מעניין כי אצל רבים מתומכיה של טענה זו, הטענה מלווה בתמיכה חד-משמעית בתנועות לאומיות אחרות, כולל זו הפלסטינית...

למותר לומר כי את ההכרה בצורך של אנשים לשמור על זיקות לאומיות (או דתיות) צריך להחיל לא רק על היהודים, אלא גם על קבוצות אחרות החיות בארץ.

עד עתה עסקתי במספר יסודות בעלי מעמד אוניברסלי. אסביר עתה גם מדוע אני תומכת בפלורליזם, שמשמעו צידוד בריבוי תפיסות של טוב וריבוי אורחות חיים פרטיקולריים בחברה, ובמסגרתו - מדוע יש לי עניין בחיזוקה ובפיתוחה של זהות יהודית חילונית דווקא.

אני יהודייה חילונית הרוצה לחוש חירות מלאה לחפש השראה, פתרונות ורכיבי זהות בתרבות האנושית על כל פניה, תוך כדי מודעות לכך שתרבותי הייחודית היא זו היהודית-עברית, על כל גווניה ורכיביה. מסגרת המכירה בפלורליזם מאפשרת לי ולאנשים כמוני להיפנות לתפקיד הדחוף והחיוני של מתן פשר לזהות יהודית כזאת. בעיניי, זהו חלק מהאתגר של היהודי החילוני. משוויתר לא רק על עקרון שמירת המצוות, אלא גם על חלקים ניכרים מהתרבות שפותחה ביהדות הדתית, הוא מוצא את עצמו חסר, וצריך לכוון לעצמו תרבות חדשה. השלמת החסר מתאפשרת במסגרת חברה פלורליסטית, המצדדת בריבוי אורחות חיים.

במפעל האמנה, אני רוצה להגן על חירותי שלי לקיים את אורחות חיי, מפני שאלה הן אורחות חיי הנבחרות. אבל במקביל אני רוצה להגן גם על עצם הריבוי של אורחות החיים וגם על חירותן הדומה של קבוצות שאורחות חייהן אחרות. הצלחת מפעל האמנה תאפשר לכולנו להיפנות מהמאבק על החירות ונגד הכפייה, אל פיתוח רכיבי 'החיים הטובים', כפי שכל אחד תופס אותם.

מדינת ישראל: דמוקרטיה, זכויות אדם והגדרה עצמית יהודית

להנחות היסוד שצינתי יש השלכות על המבנה המדיני-משפטי של מדינת ישראל. בעיניי, ישראל צריכה (ויכולה) להיות דמוקרטיה השומרת על זכויות אדם, ובהן חופש הדת והמצפון והזכות לשוויון, תוך כדי מימוש זכותו של העם היהודי להגדרה עצמית (הנגזרת אף היא מזכויות האדם).

לפי גישתי, טוב לתת לדמוקרטיה מובן מצומצם יחסית, המדגיש את היסוד של השתתפות בהחלטות הפוליטיות. דמוקרטיה היא מנגנון של כללי משחק, דרכים של קבלת החלטות. בדרך כלל, היא מאפשרת לחברה לקבל הכרעות על-פי העדפות הרוב בה (כל עוד הדבר אינו פוגע בזכויותיו של מי שנפגע מהחלטות אלה).

יש הטוענים כי דמוקרטיה אינה שלמה ללא הגנה על זכויות אדם. ויש הטוענים – כמוני – כי ההגנה על זכויות האדם צריכה להיראות כרכיב עצמאי של המדינה הטובה. מכל מקום, לפי שתי הגישות, זכויות האדם צריכות להיות מוגנות במדינה מתוקנת, ובמקרים מסוימים הן אף צריכות לגבור על רצון הרוב.

אחת מזכויות האדם המוכרות היא חופש הדת והמצפון. האם חופש הדת והמצפון מחייב "הפרדת הדת מן המדינה"? התשובה לשאלה זו שלילית. קיימים מספר מודלים של יחסי דת ומדינה, וכל חברה צריכה לאמץ מודל המתאים לה. החברה הישראלית מתאפיינת בריבוי תפיסות של זהות יהודית, והיא כוללת תרבויות שונות ואף עדות דתיות שונות. נראה לי אפוא, כי מבין כל המודלים של יחסי דת ומדינה, המציאות הישראלית מעדיפה את תפיסת ההפרדה החלשה, המאפשרת סיוע לדת, תוך עמידה על דרישת שוויוניות.

חופש הדת והמצפון של פרטים ושל קבוצה עשוי להתנגש לעתים – ויש לכך חשיבות רבה לעניין האמנה.

המדינה צריכה לבחור בין 'כניעה' לתפיסה זו או אחרת של הדת היהודית לבין הימנעות כוללת מנקיטת עמדה כזו לגופו של עניין והסתפקות בקביעת התנאים להכרה **אזרחית** בזהות יהודית לצרכיה. כאשר ברור כי המדינה אינה מתיימרת לענות על השאלה הדתית 'מיהו יהודי', אין קביעתה פוגעת **בחופש הדת** של אף אחד מהצדדים. זוהי גישה **שוויונית** לזרמים השונים.

להערכתי, רק הנכונות המשותפת לקבל את ההבחנה החשובה הזו בין עקרונות הדת ובין חוקי המדינה, בין קביעות מוסמכות של מנהיגים דתיים ושל רבנים ובין קביעות מוסמכות של מוסדות המדינה ושל מערכותיה המקצועיות, תאפשר להגיע להסכמה. רק היא תמנע את המצב שבו יחסי הגומלין בין דת ומדינה ישבשו ללא תקנה הן את חופש הדת והן את הדמוקרטיה של המדינה.

דמוקרטיה וזכויות אדם קלות להצדקה כי הן אוניברסליות, ואינן מבחינות בין פרטים ובין קבוצות על סמך דת או לאום או זרם דתי. חשוב לי להדגיש כי גם עבור מי שאינו מחויב לדת היהודית, ומחויב באופן מלא לנורמות בין-לאומיות ולזכויות האדם, יש ליהודים זכות שישראל תישאר מדינת הלאום של העם היהודי.

אני רואה עצמי מחויבת לצעדים שיבטיחו את זכותו של הציבור היהודי להתקיים בישראל כפרטים וכציבור – ולהוסיף ולממש את זכותו להגדרה עצמית לאומית מדינית. צעדים כאלה יכולים לכלול העדפה של אינטרסים יהודיים פרטיקולריים על פני אינטרסים 'אזרחיים' כלליים, ככל שאלה נדרשים על מנת לשמר את הקיום היהודי הזה, וכל עוד הם אינם פוגעים בזכויות היסוד של קבוצות או של פרטים אחרים. כך נראה לי עקרון השבות, וכך נראים לי הסדרים המדגישים את האופי היהודי של המדינה ברמה התרבותית והסמלית (וכגון: השפה העברית, השבת וחגי ישראל).

מובן כי להיסטוריה של הקיום היהודי בארץ ישראל ולזיקתו של העם היהודי לארץ ישראל יש חשיבות רבה כרכיב בטעון האוניברסלי. עם זאת, לשיטתי, משל הספינה שהביא הרב מן צריך לעבור שינוי

חשוב. לי אין מחויבות קיומית משותפת לשמור על שלומה של ספינת העם היהודי שומר המצוות, פשוט מפני שלא הייתי מפליגה בה מלכתחילה. אני רוצה, כמובן, בפריחתם וברוחתם של יהודים שומרי מצוות, ואלחם על מנת שאלה לא ייפגעו. אבל לי עצמי אין מחויבות אישית לשימורו של אורח חיים מיוחד זה. מבחינתי, קיימות שלוש ספינות: ספינת התורה, ספינת העם היהודי בכללו וספינת המדינה. אני מפליגה רק בשתי הספינות האחרונות, ויש לי בהחלט עניין אישי עמוק בספינת המדינה, שהיא הכלי שמאפשר לי לחיות כאן חיים שיש בהם משמעות – לי כפרט ולי כחברה בציבור יהודי.

מדינה, חברה, תרבות, משפט וגבולותיו

דווקא כמשפטנית, חשוב לי להבהיר כי ההסדרים החוקיים של המדינה בכלל והסדרי האמנה שבהם אנחנו עוסקים כאן בפרט, הם רק חלק מן המסגרת המסדירה את חיינו. שמחתי לראות כי גם הרב מדן לא עטה על אלה הילה של קדושה...

המשפט אינו ממצה את המוסר ואף לא את מצוות החיים הטובים, לפי הדת או לפי המוסר של האדם החופשי. איני סבורה כי 'מלוא כל הארץ משפט'. המדינה אינה יכולה, ואף לא טוב שתנסה, להסדיר באופן מלא את חיי תושביה. במיוחד הדברים אמורים בחברה רב-תרבותית ומקוטבת. ניסיון כזה אינו טוב למדינה ולמשפט, והוא גם רע ומזיק לחוסן החברתי של אוכלוסיית המדינה, כמו גם למרקם החיים ולתרבויות השונות שהמדינה אמורה לאפשר את קיומן ושגשוגן.

מצד שני, החלטות שיפוטיות או אף חוקים של הכנסת אינם מצליחים לשנות את המציאות, כאשר מולם מתייצבים כוחות ואינטרסים פוליטיים, חברתיים, דתיים, תרבותיים או כלכליים חזקים. זהות יהודית (דתית או חילונית), כמו כל רכיב זהות אחר, הם בעיקרם עניין של חינוך ושל תרבות. את אלה אי-אפשר להשיג בדרך של חקיקה. יש כוחות תרבותיים ששימוש בכוח, חזק ככל שיהא, או איסור על שימוש בו, לא יוכלו לדכא. לעומת זאת, יש ערכים ומחויבויות ששום כמות של תמריצים מדיניים, משפטיים או כלכליים לא תוכל לשחזר. שום חברה בריאה לא תוכל לחיות אם

כל, או אף רוב בני האדם בה, יבחרו בטוב רק מפני שהוא נאכף על-ידי המשפט.

עם זאת, מסגרות חוקיות טובות הן דרכים יעילות לתעל אנרגיות. הן יכולות ליצור מבנה מוסדי מתאים לטיפול בשאלות ולהכרעה במחלוקות. החברה היהודית ידעה, מאז ומתמיד, לעשות במשפט שימוש יצירתי, מבלי לתת לו למצות את הקיום. חבל יהיה אם לא נשתמש בו בצורה טובה, תוך הבנת גבולותיו, לצרכים החברתיים החיוניים שלנו.

בזכות האמנה

דברים כלליים בזכות האמנה

עד עתה, שטחתי את המשנה הערכית, המושגית והעקרונית שממנה אני באה למפעל האמנה. טענתי כי רוח האמנה והסדריה הספציפיים מתיישבים בהחלט עם עקרונות אלה, ואף נובעים מהם ומוצדקים היטב על ידם. בפרק זה רצוני להתחיל דווקא מן המציאות החברתית-מדינית בישראל ולטעון במישרין בזכות האמנה, רוחה והסדריה.

האמנה באה לפתור בעיה קשה ומרכזית בחייו של הציבור היהודי בישראל: איך חיים יחד? עובדה שעד היום לא צלחו המאמצים לתת מענה מספק ויציב לסוגיה זו. ליחסים בין שומרי המצוות והחופשיים בישראל יש היסטוריה לא פשוטה, הכוללת יסודות של התקוממות, התנכרות, כעס, שנאה ותחושות איום וכפייה הדדיים. כל צד רואה את חברו כמי שמחכה לו בפינה. ניסיון להגיע להסכמה נתפס כ'בגידה' במקרה הרע, או כסתם 'פייסנות' נאיבית.

בהתאם לכך, לאמנה זו שני רכיבים, מובחנים אך קשורים.

הראשון: ההצבעה על כך שיש הסדר שהוא טוב יותר מן המצב הקיים, לכל הצדדים ולעתידם.

השני: רכיב התהליך עצמו, ושכנוע הצדדים לבחור בתהליך מסוג זה, של הידברות.

מפעל האמנה מבוסס על הרעיון שהסדר כולל של מסגרת משותפת המושג בדיון, במשא ומתן ובהסכמה בין הקבוצות העיקריות בכנסת ומחוצה לה, עדיף מבחינה מעשית על הסדרים המושגים בדרך אחרת, אף אם הם עקביים או אלגנטיים יותר. דו-קיום בהסכמה עדיף על חיים של מאבק בלתי-פוסק לחיים ולמוות. למחנות השונים אין די כוח

לחוקק את חזונם הם, אך יש להם מספיק כוח למנוע שינוי במצב הקיים. במחלוקת מסוג זה, חשוב גם לתכנן היטב את הניסיון להגיע להסכמה. צריך להבחין היטב בין מה שחייבים להסכים עליו – ומה שיכול להישאר, וסביר כי יישאר, שנוי במחלוקת. הסכם טוב אינו ניסיון לקדם אינטרס כללי מופשט ולהתעלם מהאינטרסים של הקבוצות, אלא ניסיון למצוא את האינטרס המשותף של הקבוצות. הסכמתנו היא רק על המסגרת המדינית המשותפת, תוך הודאה מפורשת כי אין בינינו הסכמה על 'מקור הסמכות' ועל תמונת החיים הטובים. אלה שאלות שיישארו במחלוקת.

חשוב לי להדגיש, כאשר אני מדברת בזכות האמנה, כי אני מגיעה לניסיון הזה, ליצור אמנה בין הזרמים היהודיים בנושאי דת ומדינה, כיהודייה החפצה לחזק את הסיכוי של ישראל להמשיך להתקיים באזור הזה כמדינה שבה מממש העם היהודי את זכותו להגדרה עצמית. **אני רואה באמנה רכיב חשוב לחיזוק סיכוי זה.**

יתר על כן: ייתכן כי ישראל היא המקום היחיד בעולם שבו יוכלו יהודים להישאר יהודים, ללא שמירת מצוות או זיקה יהודית ממוסדת, יותר משני דורות. לכן, ליהודים החפצים בהמשכיות יהודית ורואים בה ערך וחשיבות, יש אינטרס משותף ראשון במעלה לקיים ולחזק את מדינת ישראל – ויש להם גם זכות מלאה לעשות כן.

דברים מיוחדים לציבור החילוני

בחלק זה רצוני להתמודד בצורה מפוכחת וגלויה ככל האפשר עם עמדות הציבור החילוני שממנו אני באה, בנוגע לאמנה. בשונה מ'המחנה של' הרב מדן, המחנה הדתי-לאומי, שהיה 'פעלתן' בהערות הנוגעות לאמנה, 'המחנה שלי' הגיב על-פי-רוב ב'שתיקה'. איני יודעת אם לראותה כברכה, הסתייגות או אדישות. עליי 'להמציא' אפוא את הטענות נגדי, על מנת להתמודד אתן.

טענה מרכזית ראשונה עשויה להיות 'מי שמד?' אני, כמובן, מסכימה. ואכן, איני מציעה את האמנה כתוצר של הסכמה בין מחנות, אלא הסכמה של מחבריה, שאותה הם מציעים לציבור. עם זאת, איני סבורה כי עמדותיי הן עמדות שוליות. אני סבורה כי הן 'משקפות', לא 'מייצגות', ציבור רחב.

טענה מרכזית שנייה עשויה להיות כי האמנה מטילה על הציבור החילוני נטל שלא רצה בו, נקודת פתיחה פחות מוצלחת להמשך המאבק התרבותי-פוליטי שהוא מנהל. טענה מסוג זה, יש לומר, היא סימטרית, במובן זה שגם הדתיים יכולים להעלותה. גם הדתיים חשים חשדנות כלפי החילונים, והאמנה, אני מאמינה ומקווה, יכולה לשבור את מעגל החשדנות ותחושת האיום.

לאמנה יש יתרונות רבים, מבחינת הציבור החילוני. הסדרי האמנה המוצעים **מבטלים למעשה את הכפייה הדתית בישראל** ואת המונופולין של קבוצה זו או אחרת על מכלול ההסדרים. **האמנה מכירה בריבוי של זרמים ומאירה להם פנים.** האמנה מבחינה בין עמדת הדת ועמדת המדינה וחוקיה בשאלת 'מיהו יהודי', כך שגם מי שאינו יהודי על-פי האורתודוקסיה, יוכל להירשם כיהודי. האמנה מבטלת את המונופולין הדתי-אורתודוקסי על נישואין והתרת נישואין. וחשוב מכול: כאמור גם לעיל, לציבור החילוני אין כוח, ואף אילו היה לו, לא היה ראוי כי יפעילו וינסה 'לשבור' את הציבור הדתי בדרך של 'מהפכה אזרחית'. האמנה גורסת כי הסכמה בדרך של הידברות עדיפה על הכרעה כוחנית וכי היא גם אפשרית.

היה מי שתיאר את מפעל האמנה כ"הזוי". במילון מצאתי כי הזוי הוא "שקוע בהזיה, נתון בחלום, בלתי מציאותי". אשמח לקחת חלק בעוד מפעלים הזויים כאלה, יותר מאשר במפעלים "מציאותיים" יותר – הכושלים.

דברים מיוחדים לציבורים נוספים

האמנה יוצרת מצב טוב יותר מן המצב הקיים, גם לחלקים אחרים בציבור היהודי, פרט לאלה עימם מזוהים הכותבים. גם **אורתודוקסים** החולקים על חלק מעמדותיו של הרב מודן ייהנו מהגברת האוטונומיה הדתית שלהם, מן האפשרות לשמר את חופש הדת שלהם, ובעיקר מן ההכרה בחשיבות מקומה של הדת על כל צורותיה בחיים הציבוריים. **מסורתיים** יזכו לשימור צביון תרבותי יהודי בישראל, גם אם אין בו הקפדה על 'קלה כחמורה'. **זרמים לא אורתודוקסים** יזכו בביטול המונופולין האורתודוקסי, עליו הם נאבקים זמן רב.

אבל יותר חשוב מכך: האמנה משחררת את כולנו מן הצורך לשייך עצמנו בלעדית למגזר זה או אחר, שיוך שהוא חלק מן התוצאות הרעות

של החרפת העימות בין המגזרים. האמנה מיועדת לכלל ישראל. כל אחד מוזמן להפוך בה ולהפוך בה – ואני מאמינה כי ימצא בה עיקרים ועקרונות המדברים ללבנו.

סוף דבר

גם מי שבטוח כי הכול צפוי והכול בחסדי האל, יודע כי הרשות נתונה. אין אדם פטור מלעשות מה שנראה לו חשוב ונכון, במסגרת מפעלים אנושיים בעלי ערך שהוא נוטל בהם חלק. אני מקווה כי ההצעה הזו תסייע לאלה הסבורים כמונו להתארגן למחשבה, לדיון ולפעולה. אני מאמינה כי דרכה של האמנה היא הדרך הנכונה. אשמח גם אם מתוך קנאת הסופרים והמגיבים יתברר כי קיימות גם דרכים אחרות, טובות יותר, לחזק את העם היהודי בכלל ואת ביתו הלאומי בפרט. נלך בכל הדרכים, ותצלח דרכנו.